

Το διακύβευμα της αμοιβαιοποίησης και οι σχέσεις ενωσιακών-εθνικών οργάνων

Απόστολος Παπατόλιας
Δρ Συνταγματικού Δικαίου, Σύμβουλος ΑΣΕΠ

(Προδημοσίευση από το υπό έκδοση βιβλίο του συγγραφέα με τίτλο «*Η επόμενη μέρα για τον εθνικό και ευρωπαϊκό συνταγματισμό. Ερμηνευτικοί (ανα)στοχασμοί μετά την πανδημία*» στις εκδόσεις Παπαζήση)

Το ισχυρό αίτημα εν μέσω πανδημίας για δράσεις αμοιβαιοποίησης και έμπρακτης αλληλεγγύης που θα εκπορεύονται από τους θεσμούς της ΕΕ επαναφέρει στο προσκήνιο του προβληματισμού τη σχέση μεταξύ εθνικής και ευρωπαϊκής διακυβέρνησης. Η σχέση αυτή, σε αμιγώς νομικό επίπεδο, αποτυπώνεται στη γνωστή κατασκευή της «υπεροχής του ενωσιακού δικαίου» έναντι του εθνικού και τις ποικίλες ερμηνείες αυτής της αρχής. Σε θεσμικό επίπεδο, από την άλλη πλευρά, εκφράζεται μέσα από τον ιδιότυπο ανταγωνισμό που αναπτύσσεται μεταξύ ενωσιακών και εθνικών οργάνων με επίδικο τον προσανατολισμό για την «επόμενη μέρα» της Ένωσης. Αυτός ο ανταγωνισμός με τη σειρά του βρίσκεται στη ρίζα του φαινομένου του «ακτιβισμού» των ενωσιακών οργάνων (ΕΚΤ, ΔΕΕ), ιδίως όταν αυτά υιοθετούν παραδοχές και μεθόδους που τα αποδεσμεύουν, έστω και περιστασιακά, από την καταθλιπτική επιρροή των ερμηνευτικών σχημάτων του πλεονασματικού Βορρά. Τέλος, ο θεσμικός ανταγωνισμός αποκτά εκρηκτικές διαστάσεις όταν αγγίζει τη δικαιοδοτική λειτουργία στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο, προκαλώντας τη σύγκρουση «ισούψων θεσμών», όπως το ΓΟΣΔ και το ΔΕΕ, με διακύβευμα την ίδια την πορεία και την ταυτότητα της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

- A. Πολιτικός βολонταρισμός και δράσεις αμοιβαιοποίησης*
- B. Η ερμηνεία της νομισματικής πολιτικής στη νομολογία του ΓΟΣΔ*
- Γ. Η αμφισβήτηση του ΔΕΕ από το ΓΟΣΔ*
- Δ. Η θεσμική και πολιτική διάσταση του ανταγωνισμού των Δικαστηρίων*
- E. Η «επόμενη μέρα» της απόφασης του ΓΟΣΔ*

A. Πολιτικός βολонταρισμός και δράσεις αμοιβαιοποίησης

Κατά τη θέση που έχουμε ήδη αναπτύξει, η μόνη θεωρητικά και ιδεολογικά συνεπής κριτική στην αντίδραση της ΕΕ απέναντι στην πανδημική κρίση, είναι εκείνη που αποδεσμεύεται από στενά νομικές θεωρήσεις, κατά το πρότυπο του Ντράγκι ή του Μακρόν, για να αναδείξει το «πολιτικά πεπερασμένο» του διακυβερνητικού χαρακτήρα, δηλαδή την

πολιτική ανεπάρκεια του οικονομικού και θεσμικού σχεδιασμού της ΕΕ που την περιορίζει σε μια ατελή Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Η κριτική αυτή στρέφει ομολογημένα την προσοχή από τη δογματική ανάλυση των Συνθηκών στην επιτακτική ανάγκη ενός ευρύτερου μετασχηματισμού της ΕΕ προς την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Σωτηρέλης 2020 β). Το βασικό εργαλείο που επικαλείται για την επίτευξη αυτού του μετασχηματισμού είναι ο «πολιτικός βολонταρισμός». Για την αντίληψη αυτή, δεν είναι τόσο κρίσιμη η ευρηματική εξάντληση του ενωσιακού θεσμικού και κανονιστικού οπλοστασίου ή η ελεύθερη ή διαπλαστική ερμηνεία των Συνθηκών, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες της πανδημίας, αλλά η συνειδητοποίηση της ευρύτερης πολιτικο-θεσμικής υπέρβασης που απαιτείται προς μια ενιαία οικονομική και πολιτική διακυβέρνηση. Δεδομένου δε ότι στην παρούσα φάση το μείζον ζήτημα αφορά την εναρμόνιση των οικονομιών, δηλαδή το να εκδοθεί «κοινό χρέος με κοινή εγγύηση», η αντίληψη αυτή είναι συμβατή με όλα τα δυνατά τεχνικά μέσα για την επίτευξη οικονομικής ενοποίησης, είτε αυτά ονομάζονται «Νομισματικό Ταμείο» είτε «Ευρωπαϊκός Προϋπολογισμός» είτε «Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο». «Δεν είμαι φετιχιστής ως προς το όχημα», δηλώνει ο Μακρόν, επιβεβαιώνοντας τη λογική του αδογμάτιστου «whatever it takes» μπροστά στον πολιτικά αδιαπραγμάτευτο στόχο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι πρόσφατες εξελίξεις, με την αρκετά τολμηρή πρόταση της Επιτροπής να αξιοποιηθούν συνδυαστικά η λύση ενός δανείου με «κοινή ευρωπαϊκή εγγύηση» με τις διευρυμένες δυνατότητες του ενωσιακού προϋπολογισμού, δείχνουν να δικαιώνουν αυτή την εκτίμηση του Γάλλου Προέδρου.

Η προσέγγιση του πολιτικού βολонταρισμού, παρά την αξιοπρόσεκτη ιδεολογική της συνέπεια, υστερεί αφενός στο πεδίο των «hic et nunc» πρακτικά εφαρμόσιμων λύσεων για τη στήριξη των κρατών-μελών της ΕΕ και αφετέρου σε αυτό της αξιοποίησης των σημαντικών περιθωρίων που καταλείπει η υφιστάμενη ενωσιακή νομιμότητα για την ωρίμανση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Μετατοπίζοντας το κέντρο του ενδιαφέροντος στους πολιτικούς συσχετισμούς, καταλήγει να αποδίδει μειωμένη σημασία στο μέτωπο της λειτουργίας των ενωσιακών θεσμών, εντός του οποίου θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν, ήδη από την παρούσα φάση, ουσιαστικές αλλαγές που θα προετοίμαζαν το έδαφος για το «μεγάλο μετασχηματισμό». Πιο συγκεκριμένα, ανακύπτουν τα ερωτήματα: Ποιες δράσεις αμοιβαιοποίησης θα είχαν τύχη να υιοθετούν σήμερα στο πλαίσιο της υφιστάμενης νομιμότητας; Πώς αντιδρούν τα πλεονασματικά κράτη στις πιέσεις για αμοιβαιοποίηση και ποια είναι τα περιθώρια μιας συναινετικής διευθέτησης του ζητήματος μεταξύ Βορρά και Νότου;

Το πρόβλημα της βουλευσιαρχικής προσέγγισης είναι ότι μέχρι σήμερα δεν έχει εξειδικευθεί ένας συγκεκριμένος και κοινά αποδεκτός «οδικός χάρτης» προς την Πολιτική Ένωση, με ιεραρχημένα διαδοχικά βήματα, ο οποίος θα αξιοποιεί όλα τα δυνατά μέσα και εργαλεία, ακόμη δε και αυτά που θεωρούνται «ισχυρά σημεία» του αντιπάλου, όπως πχ. η επίκληση των Συνθηκών και η ερμηνεία του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Αυτό το πρακτικό έλλειμμα αφενός προκαλεί τις τάσεις του «εμπειρισμού» και του «ακτιβισμού» που προαναφέρθηκαν και

αφετέρου καθιστά διαρκώς επίκαιρη την αναζήτηση ενός «σχεδίου ολοκλήρωσης» που θα προφέρει βιώσιμες λύσεις για το σήμερα, αφήνοντας παρακαταθήκες για το αύριο. Το παράδειγμα εξάλλου των πρόσφατων πρωτοβουλιών της ΕΚΤ και εσχάτως της Επιτροπής είναι άκρως διδακτικό από τη σκοπιά του «ακτιβισμού» ή της ευρηματικής υπέρβασης της ενωσιακής νομιμότητας. Μπορεί μάλιστα να αναλυθεί ως εξής: ένα κορυφαίο ενωσιακό όργανο υιοθετεί μια απολύτως αντισυμβατική και προωθημένη ερμηνεία για να ανταποκριθεί στην ισχυρή απαίτηση για μια νέα ρύθμιση εν μέσω κρίσης, η οποία γίνεται με τη σειρά της η αφορμή για μια, τρόπον τινά, «ελεγχόμενη σύγκρουση» που ανακαλεί στο προσκήνιο το ζήτημα του ριζικού αναπροσανατολισμού της Ένωσης. Μια σύγκρουση με αβέβαιη προς το παρόν έκβαση, η οποία πάντως λειτουργεί σαν καταλύτης για την επιτάχυνση των εξελίξεων στο μέτωπο της ενοποίησης.

Τα πρακτικά ζητήματα όμως παραμένουν ιδιαίτερα πιεστικά, καθώς οι κρατικές ανάγκες διαρκώς πολλαπλασιάζονται ενόψει κρίσης, ενώ και ο «πόλεμος θέσεων» μεταξύ κρατών-μελών και ενωσιακών οργάνων βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη. Τα διλήμματα είναι πυκνά και ιδιαίτερα πιεστικά: Ποιο είναι το ενδεδεδειγμένο μείγμα ενωσιακής πολιτικής στο πλαίσιο του σημερινού συσχετισμού δύναμης; Τι μπορεί να αποτελεί θεμιτή προσδοκία δίκαιης ρύθμισης μέχρι να γίνει η οριστική υπέρβαση της σημερινής αρχιτεκτονικής, που μόνο μια αναθεώρηση των Συνθηκών μπορεί να εγγυηθεί; Ποιά θα είναι τα επόμενα έμπρακτα δείγματα αλληλεγγύης, πέρα από την τεράστια ρευστότητα που διοχετεύει σήμερα η ΕΚΤ, η οποία έχει αναλάβει και το κύριο βάρος στήριξης της δοκιμαζόμενης Ευρωζώνης; Μήπως ακόμη και αυτή η περιλάλητη σωτήρια ρευστότητα, που προσωρινά περιορίζει την ύφεση, «ροκανίζει» μεσοπρόθεσμα τα θεμέλια των εθνικών οικονομιών, εκτινάσσοντας τα χρέη και τα ελλείμματά τους σε μη «βιώσιμα» επίπεδα, σύμφωνα πάντοτε με τους κανόνες της ισχύουσας δημοσιονομικής πειθαρχίας (Γκλαβίνης 2020 β¹);

α. Στο πλαίσιο που διαγράφεται, το ζήτημα της κρατικής υπερχρέωσης επανέρχεται πιεστικά στην επικαιρότητα, επιβάλλοντας την αναζήτηση λύσεων για τη διευκόλυνση του δανεισμού, χωρίς περαιτέρω επιβάρυνση του ήδη διογκωμένου χρέους (Attali 2010). Η πρόταση για τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού «Ταμείου Ανάκαμψης», που δειλά κάνει την εμφάνισή του στο κοινό ανακοινωθέν της Συνόδου Κορυφής, κατόπιν πρωτοβουλίας των λιγότερο δημοσιονομικά ισχυρών κρατών, αποτελεί πράγματι μια «κάποια λύση» που αξιοποιείται στο μέγιστο βαθμό με τις τελευταίες ανακοινώσεις της Επιτροπής. Καταλείποντας στην ΕΕ τη δυνατότητα να δανειστεί η ίδια, ως ανεξάρτητος φορέας, πόρους που θα κατευθύνει στη συνέχεια εν είδει επιχορηγήσεων στα κράτη για τις ανάγκες τους, προλειαίνει το έδαφος για τη δημοσιονομική αυτοτέλεια της Ένωσης και τη σταδιακή απεξάρτησή της από τις συνεισφορές των κρατών-μελών. Από τη σκοπιά αυτή, η διέξοδος

---

¹ «Μετά το πέρας της πανδημίας, τίποτε δε θα 'ναι το ίδιο στη χώρα όταν η Ε.Ε. κληθεί να κάνει ταμείο. Κανένα μέτρο απ' όσα έχουμε λάβει μέχρι σήμερα στα δέκα χρόνια της κρίσης δεν θα είναι τότε ικανό να αποκαταστήσει τη βιωσιμότητα του χρέους μας. Αλλ' ούτε και η διαχείριση της κρίσης μας από τους εταίρους μας θα γίνει με τους συνηθεις τρόπους αντιμετώπισής της. Αυτό που κυρίως θα μετρήσει, θα είναι οι δυνατότητες που θα έχει τότε η οικονομία μας να ανακάμψει με ρυθμούς αναπτυξιακού σοκ» (Γκλαβίνης 2020 β).

περιγράφεται εύγλωττα στην πρόσφατη πρόταση των ευρωβουλευτών Γκυ Φερχόφσταντ και Λούις Γκαριγκάνο, κατά την οποία, « ο μόνος τρόπος για να αποφύγουμε τη συνταγματική και πολιτική παγίδα του χρέους είναι να προχωρήσουμε σε μια πραγματικά ευρωπαϊκή προσέγγιση για την κατανομή των κινδύνων». Στην προσέγγιση αυτή, «ένας κίνδυνος θα αμοιβαιοποιείται όταν τα κράτη-μέλη θα αναλαμβάνουν από κοινού περιορισμένες υποχρεώσεις για την κάλυψή του, οι οποίες δεν θα εξασφαλίζονται μέσω εθνικών πόρων, αλλά βάσει μιας αμιγώς ευρωπαϊκής χρηματοδότησης» (Verhofstadt-Garicano 2020). Σημαντικές δε προς την κατεύθυνση αυτή είναι οι τελευταίες εξελίξεις, που θα εξετάσουμε στο τέλος του Κεφαλαίου, με την πρόταση της Επιτροπής (27-5-2020) για τη δημιουργία ενός νέου και ισχυρού παρεμβατικού εργαλείου ανάκαμψης, που θα αξιοποιεί όλες τις δυνατότητες του μακροπρόθεσμου κοινού προϋπολογισμού της ΕΕ, όχι πλέον με τη μορφή του «εθνικού δανεισμού», αλλά του δανείου απευθείας από την ΕΕ.

β. Η ενεργοποίηση αυτής της λύσης, όπως και εκείνης για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου μηχανισμού αναδιάρθρωσης του χρέους των κρατών-μελών (Αυγουλέας-Γκλαβίνης 2020), συναντούσαν, όμως, για μεγάλο διάστημα την αντίσταση των δημοσιονομικά ισχυρών κρατών της ΕΕ, που δεν διανοούνταν ότι η οικονομική πολιτική θα εκπορεύεται απευθείας από τους ενωσιακούς θεσμούς και όχι από τα κυρίαρχα κράτη. Είναι ενδεικτικό το πώς αγνοήθηκε επιδεικτικά ακόμη και η σχετικά ήπια ισπανική πρόταση για έκδοση ομολόγων πολύ μεγάλης διάρκειας, που δεν θα επιβάρυναν, όπως τα ευρωμόλογα, τα δημόσια χρέη, ώστε να ενισχυθούν οι περισσότερο πληγείσες από την πανδημία οικονομίες.

Πέραν των νομικών εκλογικεύσεων που επιστρατεύονται σε θεσμικό επίπεδο, τόσο από τα αμιγώς πολιτικά όσο και από τα δικαιοδοτικά όργανα, ο βασικός λόγος της άρνησης του Βορρά είναι ότι τέτοιοι μηχανισμοί αμοιβαιοποίησης σχετικοποιούν διπλά την υπεροχή των πλεονασματικών κρατών: αφενός διότι ανυψώνουν το κόστος του δικού τους δανεισμού και αφετέρου επειδή περιορίζουν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημά τους, καθώς και τη συναφή δυνατότητα άσκησης πολιτικού ελέγχου στις άλλες οικονομίες. Ένας έλεγχος που εκφράζεται, μέσα από τη διαρκή και γνωστή σε όλους μιας «γερμανική απαίτηση» της τήρησης των κανόνων της δημοσιονομικής πειθαρχίας.

γ. Επισήμως, βεβαίως, για να δικαιολογήσει την αντίδρασή της στα σενάρια αμοιβαιοποίησης, η Γερμανία επικαλείται την ενωσιακή νομιμότητα των Συνθηκών και το «αντίβαρο» του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου (ΓΟΣΔ), το οποίο με τα αυστηρά συνταγματικά όρια που θέτει εμποδίζει κάθε συζήτηση για αμοιβαιοποίηση. Από την άποψη αυτή είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική η πρόσφατη απόφαση του Δικαστηρίου, που δημοσιεύθηκε στις 5 Μαΐου για το Πρόγραμμα «ποσοτικής χαλάρωσης» (QE) της περιόδου 2015-2019, το οποίο μόνο τεχνικές διαφορές παρουσιάζει με εκείνο που υιοθέτησε η ΕΚΤ εν μέσω πανδημίας. Η απόφαση αυτή, με την οποία αναγνωρίζεται η αντισυνταγματικότητα των Προγραμμάτων της ΕΚΤ, μπορεί να λειτουργήσει και ως υπόμνηση στους υπεραισιόδοξους αναλυτές που διαβλέπουν τη νομοτελειακή έλευση της ομοσπονδοποίησης. Με την απόφασή του αυτή, το ΓΟΣΔ έκρινε αφενός ότι η απόφαση της

ΕΚΤ (4 Μαρτίου 2015) για την υιοθέτηση του Προγράμματος Αγοράς Ομολόγων του Κρατικού Τομέα («Public Sector Purchase Programme-PSPP»), κινήθηκε «ultra-vires», δηλαδή καθ' υπέρβαση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων της και αφετέρου ότι δεν δεσμεύεται από τις σχετικές αντίθετες κρίσεις του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ). Με την απόφαση αυτή, ανατρέπεται κατ' ουσίαν η σημαντική προδικαστική απόφαση Weiss της 11^{ης} Δεκεμβρίου 2018 του ΔΕΕ, η οποία, σε συνέχεια του από 18-7-2017 προδικαστικού ερωτήματος του ΓΟΣΔ, είχε αναγνωρίσει ευρύτατο πεδίο διακριτικής ευχέρειας στην ΕΚΤ ως προς τη χάραξη νομισματικής πολιτικής. Αμφισβητώντας ευθέως το δεδικασμένο των αποφάσεων του ΔΕΕ, το ΓΟΣΔ προτάσσει τη δική του ερμηνεία για την ενωσιακή νομιμότητα (ιδίως άρθρα 119 και 127 επ. ΣΛΕΕ και άρθρα 17 επ. του Κανονισμού της ΕΚΤ) έναντι εκείνης του ΔΕΕ. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι ο Εθνικός Δικαστής διαθέτει με βάση το Εθνικό Σύνταγμα τη συναρμοδιότητα να ερμηνεύσει το Ευρωπαϊκό Δίκαιο κάνοντας «σύμφωνη με το Σύνταγμα» ερμηνεία των διατάξεών του.

B. Η ερμηνεία της νομισματικής πολιτικής στη νομολογία του ΓΟΣΔ

Αρκετοί είχαν διαβλέψει έγκαιρα αυτή την αντίδραση του ΓΟΣΔ, η οποία είχε πολλαπλώς προαναγγελθεί (Γκλαβίνης 2019, 516-517). Πράγματι, η απόφαση αυτή δεν αποτελεί «κεραυνό εν αιθρία», καθώς την έκφραση «ultra vires» την επέσειε σταθερά ως φόβητρο το ίδιο Δικαστήριο, «θέλοντας να υπενθυμίσει τον ρόλο του και να αναχαιτίσει τις πρωτοβουλίες των οργάνων της Ένωσης»² (Σκουρής 2020). Οι δε «προειδοποιητικές βολές» είχαν ήδη εκτοξευθεί από το ΓΟΣΔ με την απόφασή του στις 21 Ιουνίου 2016, σε υπόθεση αντίστοιχου προγράμματος αγοράς ομολόγων «ΟΜΤ» («Outright Monetary Transactions» - «Οριστικές Νομισματικές Συναλλαγές») της ΕΚΤ. Αυτή η απόφαση εγγράφεται, με τη σειρά της, στο νομολογιακό συνεχές των αποφάσεων, με τις οποίες κρίθηκε η συνταγματική νομιμότητα των Συνθηκών του Μάαστριχτ και της Λισσαβώνας και τέθηκαν οι προϋποθέσεις συμμετοχής της Γερμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Solange I, Maastricht, Lissabon). Κοινό «δογματικό» θεμέλιο όλων αυτών των αποφάσεων είναι τα «συνταγματικά όρια» που θέτει η «δημοκρατική αρχή» και η «αρχή της λαϊκής κυριαρχίας» στην ευρωπαϊκή ενοποίηση. Από τις αρχές αυτές, κατά την ερμηνεία του ΓΟΣΔ, απορρέουν οι ενωσιακές αρχές της «δοτής αρμοδιότητας» των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της συναφούς με αυτήν «επικουρικότητας», με αποτέλεσμα τυχόν παραβίασή τους να μην αντίκειται μόνο στις Συνθήκες, αλλά και στο ίδιο το Γερμανικό Σύνταγμα. Με βάση την σκέψη αυτή, το ΓΟΣΔ προτάσσει σταθερά, κατά την πάγια νομολογία του, το δικαίωμά του

---

² «Στην απόφαση της 5^{ης} Μαΐου το ΣΔ θεωρεί τη νομολογία «ultra vires» δεδομένη, μολονότι στα σχεδόν 30 έτη από τη δογματική θεμελίωσή της δεν εφαρμόστηκε παρά μία μόνο φορά από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Τσεχίας σε μία εντελώς περιθωριακή περίπτωση. Μάλιστα η συχνή επανάληψη της απειλής «ultra vires» ως απλής δικλείδας ασφαλείας προκαλούσε στη Γερμανία ειρωνικά σχόλια του τύπου «σκυλί που γαβγίζει δεν δαγκώνει». Τώρα λοιπόν έκρινε ότι έπρεπε να δαγκώσει». (Σκουρής 2020)

να ασκεί το ίδιο τον έλεγχο υπέρβασης των ορίων της αρμοδιότητας των ενωσιακών οργάνων (έλεγχος «ultra-vires»), σε περίπτωση «προφανούς παραβίασης» των Συνθηκών με βάση την αρχή της αναλογικότητας. Ειδικότερα:

α. Στην περίπτωση του προγράμματος «ΟΜΤ», το ΓΟΣΔ ήλεγξε συγκεκριμένα εάν και σε ποιο βαθμό η ΕΚΤ ενήργησε κατά παράβαση των Συνθηκών, προβαίνοντας σε έμμεση χρηματοδότηση κρατών-μελών, καθώς και εάν αντιποιήθηκε τις εξουσίες του Γερμανικού Κοινοβουλίου ως προς την άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής, υπερβαίνοντας το πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της. Ήδη από την υποβολή του προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία του προγράμματος «ΟΜΤ», το ΓΟΣΔ διατύπωνε την άποψη ότι αυτό συνιστούσε συγχρόνως παράβαση της απαγόρευσης «νομισματικής χρηματοδότησης» κρατών-μελών από την ΕΚΤ (άρθρο 123 παρ. 1 ΣΛΕΕ) και παραβίαση της «δημοκρατικής αρχής», λόγω έμμεσης αντιποίησης των αρμοδιοτήτων του εθνικού νομοθετικού σώματος, στο οποίο παραμένει η αρμοδιότητα άσκησης της «δημοσιονομικής εξουσίας». Ως προς το πρώτο σκέλος, το ΓΟΣΔ έκρινε ότι η αγορά ομολόγων από την ΕΚΤ στην δευτερογενή αγορά ισοδυναμεί με απευθείας αγορά ομολόγων από τα κράτη-μέλη, που επιφέρει μείωση των επιτοκίων δανεισμού τους, γεγονός που συνιστά έμμεση καταστρατήγηση της απαγόρευσης «νομισματικής χρηματοδότησης» λόγω της πιθανότητας να προκληθούν ζημιές στην ΕΚΤ από κράτη χαμηλής φερεγγυότητας και πιστοληπτικής ικανότητας (Ιωαννίδης 2019). Η αγορά κρατικών ομολόγων κρίθηκε, περαιτέρω, στο πλαίσιο της γνωστής νομολογίας «Pringle» του ΔΕΕ, ότι (C370/12) αποτελεί μέσο άσκησης «οικονομικής» και «δημοσιονομικής» και όχι «νομισματικής» πολιτικής. Ως τέτοια στοιχειοθετεί, κατά το ΓΟΣΔ, υπέρβαση της «αρχής της δοτής αρμοδιότητας» της ΕΚΤ, η οποία αντίκειται εμμέσως και στη «δημοκρατική αρχή», δεδομένου ότι η αρμοδιότητα άσκησης της οικονομικής πολιτικής παραμένει στα Εθνικά Κοινοβούλια των κρατών-μελών.

β. Το ΔΕΕ, δεν παρέλειψε να «σηκώσει το γάντι» και με την προδικαστική απόφασή του στις 16-6-2015 να ερμηνεύσει ως το κατ' εξοχήν αρμόδιο όργανο το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εξαγγέλλοντας τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί γενικώς ένα πρόγραμμα αγοράς κρατικών ομολόγων στη δευτερογενή αγορά, προκειμένου να καθίσταται συμβατό με τους ενωσιακούς κανόνες για την άσκηση «νομισματικής πολιτικής» (άρθρα 123 παρ. 1 και 282 ΣΛΕΕ). Οι προϋποθέσεις αυτές, που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικώς είναι: α) ότι το πρόγραμμα θα πρέπει σαφώς να επιδιώκει σκοπούς «νομισματικής πολιτικής» (με παραπομπή στην απόφαση «Pringle», σκ. 53 και 55) β) να περιέχει μέτρα «αναλογικά προς τους σκοπούς» της πολιτικής αυτής (σκ. 66), δηλαδή πρόσφορα και αναγκαία για την επίτευξη των σκοπών αυτών (με παραπομπή στα άρθρα 119 παρ. 2 και 127 παρ. 1 ΣΛΕΕ και 5 παρ. 4 ΣΕΕ) και γ) να περιλαμβάνει «επαρκείς εγγυήσεις» εκ μέρους της ΕΚΤ ότι η παρέμβασή της δεν θα επιφέρει την απαγόρευση νομισματικής χρηματοδότησης (σκ. 102). Ειδικά δε ως προς τον έλεγχο του Προγράμματος «ΟΜΤ», το ΔΕΕ έκρινε ότι οι σκοποί του κινούνταν εντός του πλαισίου άσκησης της νομισματικής πολιτικής, καθώς η διορθωτική παρέμβασή του στα επιτόκια συνέβαλλε στη «διατήρηση της σταθερότητας των τιμών»,

που αποτελεί πρωταρχικό σκοπό της «νομισματικής πολιτικής» της Ένωσης (άρθρα 127 παρ. 1 και 282 παρ. 2 ΣΛΕΕ). Η λογική του Προγράμματος, ακριβώς όπως αυτό είχε σχεδιασθεί από την ΕΚΤ, σαν εργαλείο δηλαδή θωράκισης της Ευρωζώνης έναντι της αποσταθεροποιητικής «επίθεσης» των αγορών, υιοθετείται πλήρως από το ΔΕΕ, το οποίο αναγνωρίζει ευρύ περιθώριο στην ΕΚΤ να λάβει όλα τα μέτρα που θα έκρινε αναγκαία για να αντιμετωπίσει την κρίση. Το ΔΕΕ αρκείται, με άλλα λόγια, στο να προσαρμόσει την «τεχνική εκτίμηση» της ΕΚΤ στην ενωσιακή νομιμότητα, υποδεικνύοντας ότι το Πρόγραμμα εμπίπτει στα εναλλακτικά μέσα «νομισματικής πολιτικής» του πρωτογενούς Ευρωπαϊκού Δικαίου. Ως μέσο άσκησης τέτοιας πολιτικής, το πρόγραμμα «ΟΜΤ», μπορεί επομένως να εφαρμοστεί, χωρίς να προσκρούει στην «αρχή της αναλογικότητας», καθώς αφενός μεν παρίσταται αναγκαίο για την διατήρηση της σταθερότητας των τιμών, σκοπός που εμπίπτει εξ ορισμού στη «νομισματική πολιτική» (βλ. σκ. 63-64), αφετέρου δε θα παύσει να ισχύει μόλις εκπληρωθεί ο ανωτέρω σκοπός. Τέλος, ως προς την τρίτη προϋπόθεση, το ΔΕΕ έκρινε *πρώτον*, ότι δεν στοιχειοθετείται «νομισματική χρηματοδότηση» των κρατών-μελών, αφού ούτε η άσκηση της δημοσιονομικής τους πολιτικής επηρεάζεται καθοριστικά ούτε επέρχεται «εναρμόνιση των επιτοκίων» δανεισμού τους, ανεξάρτητα από τη δημοσιονομική τους κατάσταση και *δεύτερον*, ότι έχει προβλεφθεί «σειρά εγγυήσεων», που περιορίζουν το πεδίο της εφαρμογής του σε ανεκτά όρια. Με άλλα λόγια, το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι η ΕΚΤ δεν εμποδίζεται από το Ενωσιακό Δίκαιο να λαμβάνει μέτρα που εμπεριέχουν εγγενώς τον κίνδυνο ζημιών, όπως η αγορά ομολόγων στις δευτερογενείς αγορές, υπαινισσόμενο έτσι ότι «*η πιθανότητα ζημιών είναι εντός των ορίων δράσης της*» (Ιωαννίδης 2019).

γ. Με την οριστική απόφασή του στις 21.6.2016, το ΓΟΣΔ απεφάνθη ότι το Πρόγραμμα «ΟΜΤ» της ΕΚΤ είναι τελικώς, συνταγματικώς συμβατό, υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα τηρούνται αυστηρά οι όροι που έθεσε η απόφαση του ΔΕΕ και δεν θα διαπιστώνεται «πρόδηλη παραβίαση» της απαγόρευσης «νομισματικής χρηματοδότησης» κρατών-μελών. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι το Πρόγραμμα αυτό λειτουργεί ως νομισματικό «μέσο υποστήριξης» της οικονομικής πολιτικής, χωρίς να την υποκαθιστά, καθώς, μεταξύ άλλων, δεν ανατρέπει και τις αυστηρές υποχρεώσεις της «αιρεσιμότητας». Έτσι, ενώ σε γενικές γραμμές το ΓΟΣΔ φαίνεται να αποδέχεται τη «σύμφωνη με το Ενωσιακό Δίκαιο» ερμηνεία του ΔΕΕ, στην ουσία επανερμηνεύει τις τρεις προϋποθέσεις που αυτό έθεσε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να προστίθενται νέοι περιορισμοί στην εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων. Οι προϋποθέσεις της νομιμότητάς τους συνδέονται, έτσι, ευθέως με την αυστηροποίηση των όρων επιλεξιμότητας των ομολόγων που διατίθενται προς αγορά, καθώς μόνον αυτή εγγυάται ότι δεν συντρέχει κίνδυνος επιβάρυνσης της ΕΚΤ και των εθνικών τραπεζών. Η εξέλιξη αυτή, που αποτυπώνει την έντονη καχυποψία του ΓΟΣΔ απέναντι στα ισχυρά παρεμβατικά εργαλεία του ευρωσυστήματος, απομειώνει την ήδη περιορισμένη εμβέλεια παρόμοιων προγραμμάτων και θέτει εν αμφιβόλω, ριζικά και «*ab initio*», τη χρησιμότητά τους εν όψει της τρέχουσας αλλά και κάθε μελλοντικής συγκυρίας κρίσης χρέους. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, όπως εύστοχα υπογραμμίζει ο Προκόπης Παυλόπουλος στην εμβριθέστερη μελέτη που έχει κατατεθεί για τη σχετική νομολογία του ΓΟΣΔ, καθίσταται

«ουτοπική» η προσδοκία ότι με τόσο αυστηρά οριοθετημένες παρεμβάσεις στα νομισματικά εργαλεία θα ήταν δυνατόν να αντιμετωπισθεί η διογκούμενη κρίση χρέους και οι πολλαπλές αρνητικές προεκτάσεις της πανδημίας (Παυλόπουλος 2020,10).

Γ. Η αμφισβήτηση του ΔΕΕ από το ΓΟΣΔ

Σε αυτά τα συμφραζόμενα και με αυτές τις δεδηλωμένες προθέσεις του ΓΟΣΔ, παρήχθη και η απόφασή του στις 5-5-2020. Όλα δείχνουν ότι η νομολογική αυτή εξέλιξη είχε προαναγγελθεί από τα «obiter dicta» της απόφασής του της 21^{ης} Ιουνίου 2016. Τέσσερα χρόνια μετά, το ΓΟΣΔ υλοποιεί την «απειλή» που προοιωνιζόταν η νομολογία του, πάλι μετά από προδικαστικό ερώτημά του προς το ΔΕΕ, σχετικά με την εφαρμογή του προγράμματος αγοράς ομολόγων του κρατικού τομέα («Public Sector Purchase Programme – PSPP»). Η στάση αυτή επισύρει μια σειρά από παρατηρήσεις:

α. Το ΓΟΣΔ μπορεί να αιφνιδιάζει σε κάποιο βαθμό με τις φορτισμένες, σκληρές και ενίοτε προσβλητικές διατυπώσεις που επιλέγει για να ψέξει κορυφαία ενωσιακά όργανα, όπως η ΕΚΤ ή το ΔΕΕ, κατά βάση όμως επαναλαμβάνει τους ίδιους περίτεχνους συλλογισμούς που είχε αναπτύξει στην απόφαση «ΟΜΤ». Η κατ' αρχήν κρίση του ήταν ότι η Γερμανική Κυβέρνηση και το Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο προσέβαλαν συνταγματικά δημοκρατικά δικαιώματα (άρθρο 38 για το δικαίωμα ψήφου, άρθρα 20 παρ. 1 και 2 και 70 παρ. 3 για τη δημοκρατική αρχή), με την παράλειψή τους να αντιδράσουν στο ότι η ΕΚΤ «δεν ήλεγξε αν» και «δεν απέδειξε ότι» τα επιμέρους μέτρα που έλαβε για την εφαρμογή του «PSPP» είναι σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας. Το Δικαστήριο με την κρίση του αυτή ανατρέπει ουσιαστικά την προδικαστική απόφαση Weiss του ΔΕΕ της 11ης Δεκεμβρίου 2018, που εκδόθηκε μετά από προδικαστικό ερώτημα, με το οποίο το ΓΟΣΔ ζητούσε από το ΔΕΕ να αποκηρύξει εκείνο το πρόγραμμα της ΕΚΤ ως κείμενο εκτός των αρμοδιοτήτων της Τράπεζας. Το ΔΕΕ, ωστόσο, έκρινε, εμβαθύνοντας στο ζήτημα της αναλογικότητας, ότι το «PSPP» είναι σύμφωνο με το Ενωσιακό Δίκαιο, ενώ παράλληλα αναγνώρισε και ένα ευρύτατο περιθώριο στην ΕΚΤ για διορθωτικές παρεμβάσεις σε επίπεδο νομισματικής πολιτικής (Goldmann 2020). Η απόφαση, όμως, αυτή χαρακτηρίζεται από το ΓΟΣΔ «νομικώς και μεθοδολογικώς ακατανόητη» αφενός λόγω των σφαλμάτων και των πλημμελειών που εντοπίζονται στον έλεγχο αναλογικότητας των αποφάσεων για την εφαρμογή του «PSPP» και αφετέρου επειδή εκδόθηκε καθ' υπέρβαση της εκχωρημένης εξουσίας («ultra-vires») του ΔΕΕ.

β. Αποκωδικοποιώντας τα βασικά «obiter dicta» της επίμαχης απόφασης, δεν γίνεται να μην σταθούμε στον τρόπο με τον οποίο το ΓΟΣΔ ερμηνεύει και καθορίζει τις δικές του αρμοδιότητες, το «τέχνασμα» δηλαδή που επινόησε ή το «συνταγματικό οικοδόμημα που συνειδητά και μεθοδικά έπλασε» για να θεμελιώσει τη δικαιοδοσία του και «να αποκτήσει λόγο και ισχύ στα ευρωπαϊκά πράγματα», (Σκουρής 2020). Το περίφημο «τέχνασμα» στην

πραγματικότητα δεν είναι άλλο από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου (Παυλόπουλος 2020, 24), κατά την οποία αυτό είναι υποχρεωμένο από το ίδιο το Σύνταγμα (άρθρο 38 του Θεμελιώδους Νόμου που κατοχυρώνει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στο πλαίσιο της δημοκρατικής αρχής) να ελέγχει ισχυρισμούς σχετικά με «ultra-vires» ενέργειες ενωσιακών οργάνων. Με αυτή τη συνταγματική αναγωγή, το ΓΟΣΔ αναγνωρίζει στον εαυτό του την εξουσία να ερμηνεύει, από κοινού με το ΔΕΕ, τις Ευρωπαϊκές Συνθήκες, ως «συνεγγυητής» του ενιαίου χαρακτήρα του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Ο έλεγχος των πράξεων «ultra vires» των ενωσιακών οργάνων αποτελεί, κατά την ερμηνεία αυτή, μια τρόπον τινά «φυσική αρμοδιότητα» των εθνικών δικαστηρίων, που απορρέει από το διακρατικό χαρακτήρα της Ένωσης και την κοινή «ευρωπαϊκή συνταγματική παράδοση»³ των κρατών-μελών που δεσμεύει τις ενέργειες των εθνικών οργάνων. Η βαθύτερη σκέψη, με άλλα λόγια, που συνέχει αυτό το συλλογισμό είναι ότι «τα κράτη-μέλη της ΕΕ παραμένουν «Κύριοι των Συνθηκών» («Herren der Verträge»)), αφού η ΕΕ δεν έχει καταστεί ομοσπονδιακό κράτος, ενώ «οι, κατά κανόνα αναπόφευκτες, καταστάσεις εντάσεων, που ανακύπτουν στο πλαίσιο αυτής της κατασκευής, πρέπει ν' αμβλύνονται σύμφωνα με την ιδέα της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και μέσω μιας αμοιβαίας λήψης υπόψη της άλλης πλευράς. Αυτό χαρακτηρίζει, άλλωστε, την συνεργασία εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία αποτελεί έναν σύνδεσμο Κρατών, Συνταγμάτων, Διοικήσεων και Δικαστηρίων» (Παυλόπουλος 2020, 11).

γ. Κατά συνέπεια, παρότι η ερμηνεία και η εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Δικαίου, εμπίπτουν κατ' αρχήν, στην αρμοδιότητα του ΔΕΕ (άρθρο 19 παρ. 1 εδ. 2 ΣΕΕ), το ΓΟΣΔ διατηρεί πάντοτε το δικαίωμα να ελέγχει την καλή χρήση των μεθόδων ερμηνείας του δικαίου εκ μέρους του ΔΕΕ. Με έναν ευφυή επιχειρηματολογικό ελιγμό, το ΓΟΣΔ αναγνωρίζει την υποχρέωσή του να σέβεται τις ερμηνείες του ΔΕΕ και να μην προκρίνει την δική του προσέγγιση έναντι εκείνης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, μόνον όμως υπό την αυστηρή προϋπόθεση ότι αυτό δεν απομακρύνεται από τις αναγνωρισμένες μεθοδολογικές αρχές των «κοινών συνταγματικών παραδόσεων» των κρατών-μελών και οι ερμηνείες του δεν εμφανίζονται ως «προδήλως αυθαίρετες» κατά την «αρχή της αναλογικότητας». Άλλως ειπείν, τα συνταγματικά και λογικά όρια της κρίσης του ΔΕΕ συμπίπτουν με τα μεθοδολογικά όρια της «αρχής της αναλογικότητας» που εφαρμόζονται ορθά μόνον από το

---

³ Βλ. τον εκτενή προβληματισμό του Ε. Βενιζέλου: "According to the BVerfG, this is a constitutional tradition, common among Member States and therefore a fundamental principle of EU law (Article 6 (3) TEU), especially when the competent body, e.g. the ECB, is independent and lacks democratic legitimacy. If the judicial control exercised by the CJEU is marginal, i.e. exercised only in case of an obvious breach of EU law, this, according to the BVerfG, violates a general principle of EU law resulting from the common constitutional traditions of the Member States, i.e. that the national courts exercise intensive judicial control of the actions of independent bodies such as central banks. Thus, the BVerfG turns judicial activism in complex technical monetary policy issues into a general principle of European law which it derives from common constitutional traditions. But if there is a common tradition, it is judicial self-restraint in the control of technical assessments, including monetary policy decisions, where this is still practised at national level" (Venizelos 2020).

ΓΟΣΔ. Η τακτική δικαιολόγησης που επιλέγει το Δικαστήριο είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική. Εάν η κρίση του ΔΕΕ, εν προκειμένω η αξιολόγηση εάν το πρόγραμμα «PSPP» της ΕΚΤ βρίσκεται εντός των «δοτών αρμοδιοτήτων» της, αγνοεί με πρόδηλο και καταφανή τρόπο την αρχή της αναλογικότητας, τότε το Δικαστήριο δεν δεσμεύεται από αυτήν, ενώ δικαιούται να την παραμερίσει και να υποδείξει τρόπους για τη διόρθωσή της. Πιο συγκεκριμένα, εάν η ερμηνεία του ΔΕΕ είναι «*αυθαίρετη*» και «*μη υποστηρίξιμη μεθοδολογικώς*», καθόσον δεν συνεκτιμά στο πλαίσιο της «αρχής της αναλογικότητας» τις πραγματικές επιπτώσεις του Προγράμματος στην οικονομική πολιτική, τότε καθίσταται άνευ αντικειμένου η αρχή της «δοτής αρμοδιότητας» (άρθρο 5 παρ. 1 εδαφ. 1 και 2 ΣΕΕ), η οποία έχει θεσπισθεί για την προστασία των αρμοδιοτήτων των κρατών-μελών που παραμένουν ακόμη «Κύριοι των Συνθηκών». Η ερμηνευτική μέθοδος που υποδεικνύει η ορθή τήρηση της «αρχής της αναλογικότητας» είναι, κατά την αντίληψη του ΓΟΣΔ, η βασική εγγύηση έναντι των «*ultra vires*» ενεργειών και της προστασίας των αρμοδιοτήτων των εθνικών οργάνων. Μια ερμηνευτική τεχνική ανάγεται έτσι σε ύστατη διορθωτική εγγύηση σεβασμού στη «δημοκρατική αρχή». Το ΓΟΣΔ, διευρύνοντας έτι περαιτέρω τον «ερμηνευτικό σολιψισμό» του (Βασιλόγιαννης 2020), εκτιμά ότι το ΔΕΕ με την εσφαλμένη ερμηνεία της αρχής της αναλογικότητας που επιλέγει για να συγκεκριμενοποιήσει τις αρμοδιότητες της ΕΚΤ υπερέβη και το δικό του πλαίσιο «δοτών αρμοδιοτήτων» (άρθρο 19 παρ. 1 εδαφ. 2 ΣΛΕΕ). Ο αυτοπεριορισμός του στον έλεγχο «προδήλου σφάλματος εκτίμησης» της ΕΚΤ, αγνόησε τη μείζονος σημασίας παράλειψή του να ελέγξει την πρώτη διάσταση της αναλογικότητας, εάν δηλαδή τα μέτρα της ΕΚΤ υπερέβαιναν τους σκοπούς «νομισματικής πολιτικής», οι οποίοι κατά τις Συνθήκες, οριοθετούν απολύτως τη δική της «δοτή αρμοδιότητα». Στο πλαίσιο αυτό, ασκείται σκληρή κριτική στο ΔΕΕ για το λόγο ότι ενήργησε εκτός των ορίων της εκχωρημένης αρμοδιότητάς του.

δ. Εφόσον το ΓΟΣΔ παύει να δεσμεύεται από την απόφαση του ΔΕΕ, είναι πλέον υποχρεωμένο από το Σύνταγμα να κρίνει το ίδιο αν η ΕΚΤ έδρασε εντός των «δοτών αρμοδιοτήτων» της σχετικά με την εφαρμογή του «PSPP» και να ξεδιπλώσει του δικό του έλεγχο αναλογικότητας. Για να είναι δυνατή μια τέτοια εκτίμηση, έπρεπε, όμως, να έχει προηγηθεί η στάθμιση μεταξύ του σκοπού νομισματικής πολιτικής που επιδιώκει το Πρόγραμμα και των συνεπειών που επιφέρει η χρήση του στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής. Η άνευ προϋποθέσεων επιδίωξη του σκοπού νομισματικής πολιτικής με τη γενική επίκληση ότι αυτός κατευθύνει τον πληθωρισμό κοντά στο 2%, αγνοεί καταφανώς την αρχή της αναλογικότητας. Με απλούστερους όρους, η μομφή προς το ΔΕΕ είναι ότι αυτό δεν μπόρεσε καν στον κόπο να ελέγξει εάν οι αποφάσεις της ΕΚΤ περιέχουν κάποια πρόγνωση σε σχέση με ενδεχόμενες επιπτώσεις τους στο επίπεδο οικονομικής πολιτικής ή εάν αναλύουν τα πλεονεκτήματά τους σε αυτό της νομισματικής πολιτικής. Δεδομένου δε ότι το «PSPP» βελτιώνει τις συνθήκες αναχρηματοδότησης των κρατών-μελών, μέσω της ευνοϊκότερης πρόσβασής τους στις χρηματαγορές και έχει σημαντικές επιπτώσεις στην άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής, το Πρόγραμμα αυτό προσομοιάζει, κατά το ΓΟΣΔ, με την παροχή «χρηματοοικονομικής ενίσχυσης». Εξίσου σοβαρές χαρακτηρίζονται και οι

επιπτώσεις του στον τραπεζικό τομέα, καθώς τα ομόλογα που αγοράζει η ΕΚΤ εντάσσονται στον ισολογισμό της Ευρωζώνης και βελτιώνουν την πιστοληπτική ικανότητα των τραπεζών. Τέλος, το Δικαστήριο επισημαίνει τις οικονομικές και κοινωνικές παρενέργειες του Προγράμματος σε όλους τους τομείς της κοινωνικο-οικονομικής ζωής, από την επιρροή στην αξία των μετοχών και τις τιμές ενοικίων και ακινήτων, μέχρι τις επιπτώσεις στις αποταμιεύσεις, τα ασφαλιστικά προϊόντα και τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με το ΓΟΣΔ, όλες αυτές τις επιπτώσεις στην οικονομική πολιτική θα έπρεπε να τις να τις έχει σταθμίσει η ΕΚΤ με βάση την «αρχή της αναλογικότητας». Δεδομένου όμως ότι δεν υπάρχει η παραμικρή απόδειξη ότι μεσολάβησε τέτοια στάθμιση, είναι αδύνατος ο αποτελεσματικός δικαστικός έλεγχος της τήρησης των ορίων της αρμοδιότητας της ΕΚΤ. Επειδή δεν υφίστανται επαρκείς ενδείξεις σχετικά με την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, συνάγεται ότι τα όρια της σχετικής αρμοδιότητας της ΕΚΤ δεν έχουν τηρηθεί και στοιχειοθετείται η ενέργεια “ultra vires”. Εδώ όμως εντοπίζεται και το αδύνατο σημείο της επιχειρηματολογίας του ΓΟΣΔ, το οποίο, όπως σημειώνει ο Β. Σκουρής, κατ’ ουσίαν «αυτοπαγιδεύεται», καθώς από τη μια στηρίζει το διατακτικό του στην παράλειψη εξέτασης της αναλογικότητας του μέτρου από την ΕΚΤ και το ΔΕΕ, η οποία στοιχειοθετεί υπέρβαση των αρμοδιοτήτων τους, αλλά από την άλλη δεν απορρίπτει ευθέως το Πρόγραμμα ως δυσανάλογο, αλλά καλεί απλώς τα εθνικά όργανα και την ΕΚΤ να ανατρέψουν την κατάσταση αυτή και να συνεκτιμήσουν τις επιπτώσεις του, ώστε να αποκατασταθεί η αναλογικότητά του. Έτσι, όμως, «τίθεται το προφανές ερώτημα αν το διατακτικό της απόφασης δικαιολογεί τις βαριές κατηγορίες περί “ultra vires”» (Σκουρής 2020).

ε. Δεν απαιτείται κάποιο ιδιαίτερα έμπειρο νομικό μάτι για να αντιληφθεί κανείς ότι στο ιδιότυπο αυτό “bras de fer” με το ΔΕΕ, το ΓΟΣΔ, μορφοποιεί νομικά, χωρίς να το ομολογεί, τη θεωρία του «ηθικού κινδύνου», ιδίως όταν αποφάινεται ότι οι «μορφές αμοιβαίας οφειλής» συνιστούν «καταπάτηση της Γερμανικής Δημοκρατίας». Αυτό συμβαίνει, κατά την κρίση του, επειδή «καθιστούν το Γερμανικό Λαό υπεύθυνο για αποφάσεις που λαμβάνουν άλλοι φορείς και ενδέχεται να περιορίσουν τα δημοκρατικά του δικαιώματα λόγω υποχρεώσεων που αυτοί έχουν αναλάβει» (δική μας ελεύθερη μετάφραση). Το ΓΟΣΔ έχει επομένως το χρέος «να επιβάλει αυστηρά όρια για το τι μπορεί να επισύρει την ευθύνη της Γερμανίας», καθώς και για το πώς μπορεί να στοιχειοθετηθεί έστω και μια «περιορισμένη ευθύνη», την οποία θα αναλάμβανε η χώρα «με τη συμμετοχή του Κοινοβουλίου της και τη θέσπιση αυστηρών προϋποθέσεων». Κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου, είναι αυτονόητο ότι «τα όρια αυτά περιορίζουν τη συμμετοχή της Γερμανίας σε ενέργειες αμοιβαιοποίησης των κινδύνων εντός της ΕΕ». Επιπλέον, σημειώνει το Δικαστήριο, στερώντας ακόμη κι αυτή τη διέξοδο της τροποποίησης των Συνθηκών (Maduro 2020), «το γεγονός ότι πρόκειται για συνταγματικά όρια περιορίζει και τη δυνατότητα ρύθμισης των συναφών ζητημάτων με τροποποιήσεις της Συνθήκης, όπως πχ. θα απαιτούνταν για την αλλαγή του ρόλου της ΕΚΤ» Με βάση το σκεπτικό αυτό, το Δικαστήριο τάσσει προθεσμία τριών μηνών στην ΕΚΤ να θεμελιώσει με πειστικότερο τρόπο την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, ενώ

παράλληλα επιβάλλει στην Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση και το Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο την υποχρέωση να προβούν σε ενέργειες, προκειμένου η ΕΚΤ να διενεργήσει αυτό τον έλεγχο αναλογικότητας. Τέλος, απαγορεύει στην Bundesbank να συμμετάσχει στην εφαρμογή των αποφάσεων της ΕΚΤ που συνιστούν πράξεις «ultra-vires», έως ότου η ΕΚΤ τεκμηριώσει με επάρκεια ότι οι σκοποί νομισματικής πολιτικής δεν είναι δυσανάλογοι σε σχέση με τις οικονομικές επιπτώσεις του προγράμματος.

Δ. Η θεσμική και πολιτική διάσταση του ανταγωνισμού των Δικαστηρίων

Η απόφαση του ΓΟΣΔ εγγράφεται στη βασική νομολογιακή στρατηγική του για τις σχέσεις εθνικής κυριαρχίας και ενωσιακής νομιμότητας, στο βαθμό που αναπαράγει τη γνωστή ρητορική για την «αρχή της δοτής αρμοδιότητας» της ΕΕ, κατά την οποία τα ενωσιακά όργανα δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να υπερβούν τα όρια των αρμοδιοτήτων που τους έχουν ανατεθεί από τις Συνθήκες. Χωρίς να επαναλάβουμε την εξίσου γνωστή προβληματική για την υπεροχή του ενωσιακού έναντι του εθνικού δικαίου, αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι αυτή η υπεροχή κάμπτεται για το ΓΟΣΔ εάν αυτό εκτιμήσει ότι παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα θεμελιώδη στοιχεία της γερμανικής «συνταγματικής ταυτότητας» και η «αρχή της δοτής αρμοδιότητας» («ultra vires»). Κατά την πάγια δε νομολογία του Δικαστηρίου, τα όργανα της γερμανικής συνταγματικής τάξης, με πρώτα και κύρια το Κοινοβούλιο και την Κυβέρνηση, υπέχουν συνταγματική ευθύνη για την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς και για τον τρόπο που αυτή θα επιτευχθεί (Ιωαννίδης 2020). Η θεώρηση αυτή παραπέμπει στις ακόλουθες σκέψεις:

α. Το ΓΟΣΔ θεωρεί ότι το Σύνταγμα, μέσω της μη αναθεωρήσιμης «δημοκρατικής αρχής» που ενσωματώνει, θέτει ανυπέρβλητα όρια στην ολοένα στενότερη ενοποίηση και επιβάλλει να παραμείνουν στο Κράτος ορισμένες κομβικές αρμοδιότητες που θα του επιτρέψουν να αυτοπροσδιορίζεται. Δεν πρόκειται απλώς για μια προσχηματική επίκληση της «δημοκρατικής αρχής», όπως διατείνονται όσοι καταλογίζουν «*τερατώδη υποκρισία*» (Αλιβιζάτος 2020 δ) στον ερμηνευτικό συλλογισμό που ανάγεται στις συνταγματικά κατοχυρωμένες δημοσιονομικές εξουσίες του Γερμανικού Κοινοβουλίου για να προσδιορίσει τα όρια των αρμοδιοτήτων που εκχωρούνται στην ΕΕ. Μια λιγότερο δεσμευμένη προσέγγιση, αντιλαμβάνεται, αντιθέτως, ότι πρόκειται για τη σταθερή και πάγια επιδίωξη του ΓΟΣΔ να προβαίνει στη συνταγματική «*οριοθέτηση ενός αμεταβίβαστου (domaine réservé) σκληρού πυρήνα κρατικότητας*» που ταυτίζεται με τον αναλλοίωτο πυρήνα της γερμανικής «συνταγματικής ταυτότητας». Μια οριοθέτηση, η οποία προβάλλεται ως το εθνικό αντίβαρο απέναντι στο «*δόγμα της σιωπηρής διεύρυνσης των αρμοδιοτήτων της ΕΕ*» που κατ' ουσίαν διατυπώνει το ΔΕΕ (Ρεθυμνιωτάκη 2012, 179), προωθώντας την αντίληψη για τη «συνταγματοποίηση» ή «ομοσπονδοποίηση» της ενωσιακής έννομης τάξης. Η ανταγωνιστική δυναμική μεταξύ του ΓΟΣΔ και του ΔΕΕ είναι, με άλλα λόγια, εμμενής στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και ενισχύεται

αντανεκλαστικά από τον ηγεμονικό ρόλο που επιχειρεί να διαδραματίσει το ΔΕΕ προς την κατεύθυνση αυτή, ανατρέποντας συχνά τις ισορροπίες των πολιτικών δυνάμεων.

β. Εάν όμως δεν αιφνιδιάζει η συνήθης ρητορική του Γερμανικού Δικαστηρίου (Καραμπατζός-Κυριαζής 2020), εκπλήσσει η για πρώτη φορά ευθεία άρνησή του να εφαρμόσει ενωσιακό δίκαιο στη Γερμανία και να ακολουθήσει την ερμηνευτική κατεύθυνση του ΔΕΕ. Το ΓΟΣΔ για πρώτη φορά κρίνει ότι μια προδικαστική απόφαση του ΔΕΕ δεν μπορεί να αναπτύξει δεσμευτική δύναμη έναντι των εθνικών δικαστηρίων, επειδή, κατά τη δική του προσέγγιση, είναι ερμηνευτικά «απαράδεκτη». Ορισμένοι κάνουν λόγο ευθέως για «την πλέον προκεχωρημένη κίνηση διάρρηξης της σχέσης μεταξύ των δύο κρίσιμων Δικαστηρίων», η οποία υπερβαίνει τα όρια του «θεσμικού εγωισμού» με επίδικο απλώς τον τελικό έλεγχο των πολιτικών, δηλαδή τα πρωτεία του «τελευταίου λόγου» (Μεταξάς 2020). Άλλωστε, οι συνταγματικοί δικαστές, ως κεντρικοί πολιτικοί δρώντες, συμπεριφέρονται συνήθως έχοντας επίγνωση των πολιτικών, θεσμικών και συμβολικών συνεπειών των πράξεών τους. Στην προκειμένη περίπτωση, η στάση του Δικαστηρίου προδίδει μια διάθεση ευθείας αναμέτρησης με κάθε ερμηνεία ή αντίληψη που θα περιόριζε ουσιωδώς την αποκλειστική εξουσία του Γερμανικού Κράτους στα πεδία που αφορούν τον πυρήνα της οικονομικής κυριαρχίας του. Παραδόξως, επιλέγει να εμφανιστεί το ίδιο ως ο θεματοφύλακας αυτής της οικονομικής κυριαρχίας, παρακάμπτοντας κραυγαλέα τις εγγυήσεις της νομοθετικής ή της εκτελεστικής λειτουργίας και το σαφώς υψηλότερο επίπεδο νομιμοποίησής τους ως προς τη λήψη παρόμοιων αποφάσεων.

γ. Το ΓΟΣΔ δεν εγκαλεί απλώς το δικαιοδοτικό όργανο και τον τραπεζικό φορέα της ΕΕ ότι υπερέβησαν τα όρια της «δοτής τους αρμοδιότητας». Καλεί και τα εσωτερικά εθνικά όργανα, Κοινοβούλιο και Καγκελαρία, να ανακαλέσουν στην τάξη τα ενωσιακά που κινήθηκαν “*ultra vires*” (Παπαδοπούλου 2020 β), ενώ, παράλληλα τους απευθύνει, προειδοποίηση ότι ούτε με τροποποίηση Συνθηκών θα μπορούσαν να υπερβούν το αυστηρό πλαίσιο των συνταγματικών τους υποχρεώσεων που επιτάσσει το καθήκον τους να ενεργούν για την προστασία των εθνικών αρμοδιοτήτων και της κυριαρχίας του Γερμανικού Εθνικού Κράτους. Τέλος, υπενθυμίζει ότι η δημοκρατική αρχή είναι μη αναθεωρήσιμη, αποκλείοντας έτσι και την έσχατη οδό διαφυγής της συνταγματικής αναθεώρησης, με αποτέλεσμα να στεγανοποιείται πλήρως το σύστημα των εθνικών αρμοδιοτήτων. Με αυτό το μεθοδευμένο «τετραπλό κτύπημα» και όλη αυτή τη δέσμη των επιθετικών ερμηνειών και της αιχμηρής φρασεολογίας που εκκινεί από τη δημοκρατική αρχή για να καταλήξει στην προστασία της γερμανικής έννομης τάξης από την επέκταση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων στο πεδίο της νομισματικής πολιτικής, το Δικαστήριο θέλει να καταστήσει κατάδηλο ότι λειτουργεί ως ο «φύλακας», τελευταίας καταφυγής μάλιστα, της αρχής του «ηθικού κινδύνου» και του διακυβερνητικού πυρήνα της Ένωσης⁴. Δείχνει ότι δεν πρόκειται να

---

⁴ Βλ. τις σχετικές παρατηρήσεις του Ε. Βενιζέλου: “*What has happened is a new Deauville. On 18 October 2010, as soon as the first Greek support program was launched, President Sarkozy and Chancellor Merkel, on the sidelines of a meeting with President Yeltsin in Deauville, made the infamous statement that Eurozone countries*

ανεχθεί κανένα πρόσθετο βήμα που θα ανατρέπει υπό την πίεση της κρίσης, την υπάρχουσα ενωσιακή αρχιτεκτονική της Νομισματικής Ένωσης προς μια τολμηρότερη «Ένωση Οικονομιών». Το ΓΟΣΔ με την τελευταία του απόφαση διεκδικεί για τον εαυτό του συγχρόνως το ρόλο του «Φύλακα του Εθνικού Συντάγματος» και του «Κυρίου των Συνθηκών» (Ιωαννίδης 2020), που υποκαθιστά, μάλιστα, τα κυρίως αρμόδια όργανα (Κοινοβούλιο, Κυβέρνηση), όταν αυτά αδρανούν να εκπληρώσουν τη συνταγματική τους αποστολή.

δ. Αυτή η απροκάλυπτη υποκατάσταση των πολιτικών οργάνων αποτυπώνεται, σε νομικό επίπεδο, στην ιδιαίτερα πρωτότυπη όσο και διασταλτική ερμηνεία της «αρχής της αναλογικότητας» που επικαλείται προκειμένου να αμφισβητήσει την ορθότητα της επιλογής του εργαλείου της «ποσοτικής χαλάρωσης» από την ΕΚΤ. Το Πρόγραμμα της ΕΚΤ, προσκρούει καταφανώς στην «αρχή της αναλογικότητας», επειδή κατά το ΓΟΣΔ εμφανίζει ασυμμετρία μεταξύ προσδοκωμένων ωφελειών και χρήσης επαχθών εργαλείων και μέσων, υπό την έννοια ότι ο κίνδυνος που αναλαμβάνει η ΕΚΤ για τυχόν επιμερισμό δημοσιονομικών ζημιών είναι δυσανάλογος με το νομισματικό σκοπό που επιδιώκει. Η ασυμμετρία αυτή θα μπορούσε να θεραπευθεί μόνο με την ορθή χρήση των ερμηνευτικών μεθόδων και τη συγκεκριμένη ανάλυση των οικονομικών επιπτώσεων του Προγράμματος ενόψει του δεδηλωμένου νομισματικού του στόχου. Το ΓΟΣΔ δεν έχει μάλιστα τον παραμικρό δισταγμό να πραγματευθεί σε βάθος τέτοια περίπλοκα τεχνικά ή πολιτικά ζητήματα, εκτιμώντας ότι αντλεί τη νομιμοποίησή του για κάτι τέτοιο από το ίδιο το Γερμανικό Σύνταγμα που επιτάσσει τον εξονυχιστικό έλεγχο των «ultra vires» ενεργειών. Το Δικαστήριο αποφαινεται έτσι ότι τα παρεμβατικά χρηματοδοτικά εργαλεία της ΕΚΤ καταστρατηγούν το Ενωσιακό Δίκαιο λόγω πλημμελούς τεκμηρίωσης των οικονομικών και δημοσιονομικών επιπτώσεών τους. Αυτή η ανεπάρκεια αποδεδειγμένη το ΓΟΣΔ από την «ultra vires» κρίση του ΔΕΕ και το εξοπλίζει με την εξουσία να προβεί το ίδιο σε μια συνολική πολιτικο-οικονομική αξιολόγηση της σκοπιμότητας της χρήσης ανάλογων εργαλείων, υποκαθιστώντας ακόμη κι αυτό το «τεχνικά αρμόδιο» θεσμικό όργανο της ΕΕ. Είναι αξιοπρόσεκτη η δαιδαλώδης, αλλά συνεκτική, δομή ενός συλλογισμού που έχει ως αφετηρία μια καθαρά «τεχνική νομική κρίση» για να καταλήξει στη θεμελίωση της δυνατότητας ενός αμιγώς «πολιτικού ελέγχου» στο ανώτατο δυνατό επίπεδο της Ένωσης.

ε. Είναι μάλιστα τόσο ισχυρή η βούληση του Δικαστηρίου να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην ισχυρή ζήτηση για οικονομική αλληλεγγύη που αδιαφορεί και για τις «παράπλευρες απώλειες» της κίνησής του, όπως η ενίσχυση των απανταχού αντιδραστικών κύκλων του ευρωσκεπτικισμού ή η νομιμοποίηση εφεξής των αξιώσεων που προβάλλουν οι λεγόμενες

---

should not borrow at the same interest rates. Each country has to borrow on the basis of its fundamental economic elements and its own risk. Germany cannot have the same interest rates and returns as Greece. And thus they destroyed the first Greek bailout program” (Venizelos 2020) .

«ανελεύθερες δημοκρατίες» (Ουγγαρία, Πολωνία), προκειμένου να αμφισβητήσουν ευθέως τις αποφάσεις του ΔΕΕ (Τζέμος 2020 β). Δεν είναι σύμπτωση ότι η απόφαση του ΓΟΣΔ αξιοποιείται ήδη επιλεκτικά από τα αυταρχικά καθεστώτα της Ουγγαρίας και της Πολωνίας, αλλά και το ευρωσκεπτικιστικό, ακροδεξιό γερμανικό AfD, από δυνάμεις δηλαδή που υπονομεύουν ευθέως το ενωσιακό εγχείρημα και το δικαιοκρατικό κεκτημένο που συστηματικά προασπίζει το ΔΕΕ. Αυτόν τον κίνδυνο τον αποδέχεται όμως το ΓΟΣΔ, προκειμένου να διαφυλάξει υπέρτερα κατά τη γνώμη του συμφέροντα και να ενισχύσει σημαντικά τη θέση του στο θεσμικό συσχετισμό δυνάμεων για την «επόμενη μέρα» της ΕΕ.

E. Η «επόμενη μέρα» της απόφασης του ΓΟΣΔ

Η απάντηση του ΔΕΕ δόθηκε με μια ιδιαίτερα λιτή ανακοίνωση του στις 8 Μαΐου 2020, που φανερώνει αφενός διάθεση καταλλαγής, αλλά και επιβεβαίωσης συνάμα της θεσμικής του υπεροχής : *«Υπενθυμίζεται, γενικώς, ότι, κατά την πάγια νομολογία του ΔΕΕ, η απόφαση που εκδίδεται κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος είναι δεσμευτική για τον Εθνικό Δικαστή ως προς την επίλυση της ενώπιόν του επίδικης διαφοράς (...). Για να διασφαλίσει την ενότητα της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Δικαίου, το ΔΕΕ, το οποίο ιδρύθηκε από τα Κράτη-Μέλη για τον σκοπό αυτό, είναι αποκλειστικώς αρμόδιο προκειμένου να διαπιστώσει ότι μια πράξη ενός θεσμικού οργάνου της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αντίθετη με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Διαφοροποιήσεις, μεταξύ των Εθνικών Δικαστηρίων, ως προς το κύρος τέτοιων πράξεων θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την Έννομη Τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να πλήξουν την ασφάλεια δικαίου (...). Όπως όλες οι άλλες αρχές των Κρατών-Μελών, έτσι και τα Εθνικά Δικαστήρια υποχρεούνται να εγγυώνται την πλήρη ισχύ και εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Δικαίου (...). Μόνο με αυτό τον τρόπο μπορεί να διασφαλισθεί η ισότητα των Κρατών-Μελών μέσα από την Ένωση, η οποία δημιουργήθηκε από αυτά».*

Η μετριοπαθής αυτή αντίδραση τοποθετείται σε αυστηρά νομικό πλαίσιο, υπενθυμίζοντας την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, καθώς και την ανάγκη της ενιαίας εφαρμογής του (Παπαδοπούλου 2003,153-154), η οποία δεν μπορεί να διαταράσσεται από μεμονωμένες ηγεμονικές ενέργειες που θίγουν την ασφάλεια του δικαίου και ανατρέπουν την αρχή της ισότιμης συμμετοχής των κρατών-μελών στη διαμόρφωση της ενωσιακής τάξης. Όλοι όμως αντιλαμβάνονται ότι η νομική αντιπαράθεση μεταξύ ΔΔΕ και ΓΟΣΔ και οι διαφορετικές ερμηνείες των σχέσεων ενωσιακού και εθνικού δικαίου έχουν πολύ βαθύτερες πολιτικο-θεσμικές ρίζες, που παραπέμπουν σε διαφορετικές αντιλήψεις για το μέλλον της Ένωσης, υπερβαίνοντας το «κατ' επίφαση δικαιοδοτικό διακύβευμα», κατά την εύστοχη διατύπωση του Αντώνη Μεταξά. Αυτές μπορούν να αναλυθούν ως εξής:

α. Έχουμε ήδη αναφερθεί στην πολιτική και οικονομική βάση της διαμάχης, η οποία στη συγκυρία της πανδημίας συνδέεται ευθέως με την προοπτική αμοιβαιοποίησης του χρέους και γενικότερα με τη μετεξέλιξη της ΕΕ από διακρατική πολιτική οντότητα σε ύπατη βαθμίδα υπερεθνικής οικονομικής και πολιτικής διακυβέρνησης. Αυτό δεν σημαίνει

βεβαίως ότι τα νομικά επιχειρήματα στερούνται κάθε αξίας ή ότι η «πολιτική», κατά βάση, αντιπαράθεση μεταξύ ενωσιακών και εθνικών οργάνων (Ανθόπουλος 2020 ε) μπορεί να εκφραστεί με διαφορετικό τρόπο από εκείνο των νομικών εκλογικεύσεων και επιχειρηματολογιών. Πρόσφατες μελέτες επιβεβαιώνουν, εξάλλου, ότι οι υπαρκτές νομικές διαμάχες γύρω από τη διασταλτική ή την περιοριστική ερμηνεία του «οικονομικού Συντάγματος» στη διάρκεια της κρίσης, μπορούν να αξιοποιηθούν πολλαπλώς για την προώθηση πολιτικών σχεδιασμών και στρατηγικών επιδιώξεων (Ιωαννίδης 2019). Χαρακτηριστικός είναι, επίσης, ο προβληματισμός του Π. Παυλόπουλου σε ένα βαθυστόχαστο κείμενό του αναφορικά με την ιεραρχία των κανόνων δικαίου και τη σχέση Συντάγματος- Ευρωπαϊκού Δικαίου. Για το διακεκριμένο δημοσιολόγο, που ασκεί οξεία κριτική στο «σκεπτικισμό» που κυριαρχεί αναφορικά με τη σχέση μεταξύ Συντάγματος και Ευρωπαϊκού Δικαίου, «είναι λάθος να τίθεται εν αμφιβόλω η υπεροχή του Συντάγματος, όσο η ΕΕ δεν έχει προχωρήσει στο σημείο εκείνο πολιτειακής οργάνωσης που θα της επέτρεπε να διαθέτει πραγματικά ενιαίο συνταγματικό θεμέλιο». Κατά την άποψή του, η πρακτική των ενωσιακών οργάνων, και ιδίως του ΔΕΕ, να προτάσσουν το Ευρωπαϊκό Δίκαιο ως θεμέλιο της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, δεν επιδρά στην υποχρέωση των εθνικών οργάνων να θέτουν ως αντίστοιχο θεμέλιο των εθνικών έννομων τάξεων το Σύνταγμά τους. Η αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή «περί της υποχώρησης των συνταγματικών κανόνων «ως μέσου ρύθμισης των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων», θα (αγνούσε) την «πεμπτουσία του Συντάγματος» και θα (παρέβλεπε) τη θεμελιώδη αρχή του ρωμαϊκού δικαίου «*peto plus juris ad allium transfere potest quam ipse habet*» (Παυλόπουλος 2017, 164 επ)⁵. Κατά

⁵ Βλέπε και την αντίθετη άποψη του Φ. Βασιλόγιαννη (2020): «Ο Π. Παυλόπουλος, σε ένα επίκαιρο άρθρο του, επικαλείται, και πάλι (αντιγράφοντας από παλαιότερη μελέτη του), τη "θεσμική" και "νομική" ή "κοινή νομική" λογική ως προς την υπεροχή του συντάγματος (ή την "πεμπτουσία" του) έναντι των κανόνων του διεθνούς και του ευρωπαϊκού δικαίου (παραπέμποντας ως προς το τελευταίο – σημειωτέον – και σε σχετική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας). δεχόμενος δε ότι "προς το παρόν" έχουμε "δύο *παράλληλες* έννομες τάξεις – εκείνη των κρατών μελών και εκείνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης" (η έμφαση δική μου), αναρωτιέται "με τι είδους νομικό συλλογισμό" ένα σύνταγμα θα προσέδιδε σε κανόνα δικαίου ισχύ υπέρτερη της δικής του (η υπεροχή του εθνικού συντάγματος ως εθνική υπεροχή δηλαδή...) και καταλήγει "κατά λογική ακολουθία" στην κοινοτοπία της μιας και μόνης διεξόδου. Ήδη, κατά τον (εξαφανισμένο στη μεταπολεμική Γερμανία και γι' αυτόν τον λόγο...) Hans Kelsen, π. χ., "General Theory of Law and State", σ 363, -4, -7, μια τέτοια θεώρηση αντίκειται προς το θετικό δίκαιο, δηλαδή προς το διεθνές ή ένα υπερεθνικό δίκαιο, εφ' όσον αποτελούν ισχύουσες έννομες τάξεις, αλλά είναι και αβάσιμη για λογικής τάξεως λόγους: "Διεθνές δίκαιο και εθνικό δίκαιο δεν δύναται να αποτελούν διαφορετικά και αμοιβαίως ανεξάρτητα συστήματα κανόνων, εφ' όσον οι κανόνες αμφοτέρων των συστημάτων εκλαμβάνονται ως ισχύοντες στον ίδιο χώρο και στον ίδιο χρόνο. Δεν είναι λογικώς δυνατό να δεχθούμε ότι συγχρόνως ισχύοντες κανόνες ανήκουν σε διαφορετικά, αμοιβαίως ανεξάρτητα συστήματα [...] πράγμα που σημαίνει ότι δεν υφίσταται καμία σχέση μεταξύ των δύο συστημάτων ισχυόντων κανόνων", περιλαμβανομένων ασφαλώς των δικαστηρίων τους (δεν πρόκειται για τις πράγματι παράλληλες έννομες τάξεις που δεν τέμνονται). "Τούτο αποτελεί [...] πραγματική αντίφαση". Κατά τον ίδιο, η διεθνής έννομη τάξη, απλώς και μόνον επειδή είναι αποτελεσματική, καθορίζει τον λόγο ισχύος των εθνικών εννόμων τάξεων: η οπτική γωνία του διεθνούς ή ενός υπερεθνικού δικαίου δεν είναι εκείνη του εθνικού και η αδυναμία να μετατεθείς στην πρώτη δεν χαρακτηρίζει τον φιλελεύθερο τρόπο σκέψης. Όπως επεσήμανε το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην οφειλόμενη ευσύνοπτη ανακοίνωσή του, μόνον η αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης (δηλαδή η υπεροχή του) διασφαλίζει "την ισότητα των κρατών μελών εντός της Ένωσης την οποία τα ίδια έχουν δημιουργήσει". "Με τι είδους νομικό συλλογισμό", λοιπόν, ένα δικαστήριο θα μπορούσε ευπρεπώς να απευθύνει σε ένα άλλο δικαστήριο "προδικαστικό" ερώτημα, δεχόμενο συγχρόνως ότι δεν δεσμεύεται από την απόφαση του τελευταίου; Το δικαστήριο που σέβεται τον εαυτό του (που πράγματι ασκεί, δηλαδή, δικαστική εξουσία...) δεν γνωμοδοτεί. ...»

την άποψη αυτή, η συνοχή του ενωσιακού οικοδομήματος συναρτάται στενά με την ισορροπημένη ενωσιακή διακυβέρνηση και τη συνεργατική λειτουργία ευρωπαϊκών και εθνικών οργάνων. Μια άποψη που υιοθετείται και από τη σχολή του λεγόμενου «νομικού πλουραλισμού», η οποία με αφετηρία την κοινωνιολογική περιγραφή του φαινομένου της οριζόντιας δικτύωσης και της κυκλικής επικοινωνίας μεταξύ σχετικά αυτόνομων δικαιοκτών πεδίων, οδηγείται στην κανονιστική αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης και του αναγκαίου συντονισμού μεταξύ αυτόνομων, αλλά ισότιμων και αλληλεξαρτώμενων εννόμων τάξεων (Ost-Kerchove 2002, 69, Παπαδοπούλου 2003, 165). Στο πλαίσιο ενός τέτοιου «θεσμικού δυισμού», που συγκροτείται ως συνάρθρωση εννόμων τάξεων, τα εθνικά συνταγματικά δικαστήρια πράγματι μπορούν να λειτουργήσουν ως συνεγγυητές, από κοινού με το ΔΕΕ, της αρμονικής συνύπαρξης δύο παράλληλων συστημάτων. Σε περίπτωση συγκρούσεων πρέπει, επομένως, να συντονίσουν αμοιβαία τη δράση τους ο πόλος της εθνικής με εκείνον της ενωσιακής δικαιοταξίας και διακυβέρνησης.

β. Τι γίνεται, όμως, όταν όμως απουσιάζει το συστατικό της αμοιβαίας θεσμικής εμπιστοσύνης και εισέρχονται σε τροχιά σύγκρουσης οι αντιθετικές επιδιώξεις των δύο συστημάτων; Πώς μπορεί να τεθεί σε εφαρμογή ένας κοινά αποδεκτός τρόπος επίλυσης της διαφοράς; Και για να διατυπώσουμε το ερώτημα με τους όρους του πρώην Προέδρου του ΔΕΕ Β. Σκουρή, *«πώς είναι δυνατόν να διατηρηθούν σχέσεις σεβασμού και συνεργασίας μεταξύ των δύο δικαστηρίων, όταν το ένα καταλογίζει στο άλλο ότι αυθαιρετεί, ότι υποστηρίζει μεθοδολογικά απαράδεκτες θέσεις, ότι δρα κατά προφανή υπέρβαση της δικαιοδοσίας του, ότι αγνοεί στοιχειώδεις υποχρεώσεις που έχει στο πλαίσιο της εξέτασης της αρχής της αναλογικότητας»* (Σκουρή 2020); Η απάντηση είναι ότι, πέρα από τη συνεχή διαπραγμάτευση και αναδιαπραγμάτευση, τέτοιος τρόπος, στο πλαίσιο της υφιστάμενης δομής δεν υπάρχει. Η συνύπαρξη αυτόνομων κανονιστικών συστημάτων και διαφορετικών ρυθμιστικών παραδειγμάτων (κρατοκεντρισμός-πλουραλισμός) περιλαμβάνει ως ενδεχόμενο στο ρεπερτόριό της ακόμη και τη σύγκρουση, χωρίς προδιαγεγραμμένη μάλιστα έκβαση, μεταξύ θεσμών, ερμηνειών και νομιμοποιητικών αρχών. Δανειζόμαστε πάλι τις σκέψεις του Π. Παυλόπουλου, από την τελευταία του μελέτη αυτή τη φορά, σύμφωνα με τις οποίες *«έως ότου φθάσουμε στο ορόσημο της θέσπισης ενός πραγματικού Συντάγματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως θεμέλιου της Ευρωπαϊκής Έννομης Τάξης, μια είναι η διέξοδος για την αποφυγή συγκρούσεων ως προς την σχέση Ευρωπαϊκού και Εθνικού Δικαίου, ανάλογων μ' εκείνη που ήδη προκαλεί σήμερα η νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας: Από την μια πλευρά η εκ μέρους του ΔΕΕ όσο το δυνατόν πιο σύμφωνη με τα κατά περίπτωση Συντάγματα των Κρατών-Μελών ερμηνεία και εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Δικαίου, στο σύνολό του. Και, από την άλλη πλευρά και αντιστοίχως, η εκ μέρους του Εθνικού Δικαστή όσο το δυνατόν πιο σύμφωνη με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, επίσης στο σύνολό του, ερμηνεία και εφαρμογή των οικείων συνταγματικών διατάξεων, κατά την άσκηση των δικαιοδοτικών του καθηκόντων»* (Παυλόπουλος 2020,15).

Έχουμε υποστηρίξει μια ανάλογη θέση στο παρελθόν, στο πλαίσιο του επιστημονικού διαλόγου για το «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», εξηγώντας ότι η ίδια η έννοια της εθνικής κυριαρχίας καθίσταται χωρίς ανυπέρβλητες δυσκολίες συμβατή ακόμη και με την άσκηση πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Παπατόλιας 2007, 43-50). Πράγματι, δεν υπάρχει τίποτα παράδοξο ή αντιφατικό στη σύλληψη των κρατικών οργάνων στο πλαίσιο μιας διπλής και παράλληλης άσκησης της αποστολής τους: αφενός ως οργάνων της συντεταγμένης πολιτείας και φορέων άσκησης της εθνικής κυριαρχίας και αφετέρου ως εκπροσώπων της ενωσιακής τάξης και φορέων άσκησης μιας «ευρωπαϊκής κυριαρχίας» που συνέστησαν τα κυρίαρχα κράτη. Η ιδέα ανήκει στο διασημότερο “Founding Father” του Αμερικανικού Συντάγματος James Madison, ο οποίος στο Νο 45 των Federalist Papers αναγνώριζε τη δυνατότητα της παράλληλης άρθρωσης δύο ποιοτικά διαφορετικών μορφών κυριαρχίας, οι οποίες θα εκφράζονται σε διαφορετικά επίπεδα και με αυστηρή αλληλοπεριχώρηση των πολιτικών αρμοδιοτήτων που απορρέουν από αυτήν. Με μια τέτοια δικαιολογητική βάση και το τεκμήριο γενικής αρμοδιότητας υπέρ των κρατών-μελών θα διασωζόταν και η αρχή της επικουρικότητας θα παρέμενε άθικτη σε συνθήκες διακυβέρνησης «ομοσπονδιακού τύπου». Ακόμη και μια τέτοια λύση, όμως, θα προϋπέθετε τη συμφωνία μεταξύ κυρίαρχων κρατών να προσχωρήσουν επισήμως στην «ομοσπονδιακή ερμηνεία» των υφιστάμενων θεσμών. Είναι όμως κάτι τέτοιο εφικτό εντός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων που ορίζουν οι ισχύουσες συνθήκες: Η απόφαση Weiss και η ένταση του θεσμικού ανταγωνισμού ανάμεσα στα δύο Δικαστήρια (ΓΟΣΔ και ΔΕΕ) αποκαλύπτει, αντιθέτως, κάτι πολύ βαθύτερο από την ανάγκη ενός νέου «έντιμου συμβιβασμού» κατά τα ενωσιακά ειωθότα. Θέτει το επιτακτικό αίτημα ενός γενναίου όσο και ομολογημένου ριζικού μετασχηματισμού της σημερινής αρχιτεκτονικής της ΕΕ σε μια ομοσπονδιακή κατεύθυνση, που θα καθιστά αχρείαστες τις συγκρούσεις μεταξύ ενωσιακών και εθνικών οργάνων, επιτάσσοντας τη λειτουργική και ισορροπημένη συνεργασία τους.

γ. Ποια θα είναι, όμως, η «επόμενη μέρα» της απόφασης του ΓΟΣΔ (Παπατόλιας 2020 β); Η απόφαση αυτή αντιμετωπίστηκε από αρκετές πλευρές σαν «εχθρική πράξη» ή «επικίνδυνη εξέλιξη», με την Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να εξετάζει ακόμη και το ενδεχόμενο να κινηθεί σε βάρος της Γερμανίας η διαδικασία για παράβαση του Ενωσιακού Δικαίου (άρθρο 258 ΣΛΕΕ). Πλήθος αναλυτών αναδεικνύουν την «αρνητική κανονιστική επιρροή» της και ενόψει των πρόσφατων αποφάσεων για την ανάσχεση των υφεσιακών επιπτώσεων της πανδημίας (Maduro 2020). Επιμένοντας δε στις πολιτικές, θεσμικές και συμβολικές διαστάσεις της ευθείας αμφισβήτησης κεντρικών ενωσιακών οργάνων, όπως το ΔΕΕ και η ΕΚΤ, ορισμένοι χαρακτηρίζουν την απόφαση «ήδη μοιραία» για το μέλλον της ευρωπαϊκής ενοποίησης (Μεταξάς 2020). Η ίδια δε η ΕΚΤ, σχολιάζοντας την απόφαση του Δικαστηρίου, εκτίμησε ότι ως όργανο της ΕΕ, υπόκειται αποκλειστικά στη δικαιοδοσία του ΔΕΕ, γεγονός που καθιστά αβέβαιη την ικανοποίηση των απαιτήσεων του ΓΟΣΔ, καθώς μια τέτοια στάση θα άνοιγε το δρόμο σε κάθε ανώτατο εθνικό δικαστήριο να ακολουθήσει μια παρόμοια τακτική αμφισβήτησης.

Την ίδια στιγμή, υψηλοί πολιτικοί και θεσμικοί παράγοντες της Γερμανίας και της ΕΕ επιχειρούν συστηματικά να υποβαθμίσουν τη σημασία της και ιδίως την επιρροή της στην προσπάθεια αντιμετώπισης της κρίσης με κύριο μοχλό τα Προγράμματα της ΕΚΤ. Πιο χαρακτηριστική είναι η αντίδραση της Καγκελαρίου Μέρκελ, η οποία επισημαίνει ότι με αμοιβαία «καλή θέληση» και «έξυπνες κινήσεις» θα ξεπερασθεί το αδιέξοδο.

Πρακτικές εναλλακτικές διέξοδοι για την αποτροπή μια θεσμικής παραλυσίας υπάρχουν και έχουν ήδη προταθεί. Ήδη στο πλαίσιο του προδικαστικού ερωτήματος για το Πρόγραμμα «ΟΜΤ», το ΓΟΣΔ είχε διατυπώσει ρητώς την δυνατότητα μιας «σύμφωνης με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο» ερμηνείας του Προγράμματος, «υποδεικνύοντας» στο ΔΕΕ την ενδεδειγμένη ερμηνεία που θα απέτρεπε τη σύγκρουση μεταξύ Ευρωπαϊκού Δικαίου και της γερμανικής «συνταγματικής ταυτότητας» (Παυλόπουλος 2020). Αρκετοί αναλυτές συγκλίνουν στην εκτίμηση ότι μια ψύχραιμη πρωτοβουλία της ΕΚΤ που θα επικαιροποιούσε τα νομισματικά και δημοσιονομικά δεδομένα των σχετικών «μελετών», επιχειρώντας να καταδείξει σε ποιο βαθμό συνεκτιμήθηκαν οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις του “PSPP”, να παρείχε εν τέλει το άλλοθι για την αναθεώρηση της στάσης του ΓΟΣΔ (Τζέμος 2020 β, Παπαδοπούλου 2020 α)⁶. Γερμανοί σχολιαστές επισημαίνουν μάλιστα καυστικά ότι θα αρκούσε μια απλή περιήγηση των συνταγματικών δικαστών στην πληρέστατη σε επίπεδο μελετών και στοιχείων ιστοσελίδα της ΕΚΤ για να πεισθούν ότι τηρήθηκε η αρχή της αναλογικότητας για τη λήψη μέτρων παρεμβατικής νομισματικής πολιτικής -με αυτονόητες οικονομικές συνέπειες- που απορρέουν από ιδιαίτερα απαιτητικές πολυπαραγοντικές σταθμίσεις στο πλαίσιο πολύπλοκων διεπιστημονικών προσεγγίσεων (Μεταξάς 2020).

δ. Όλες οι εκτιμήσεις συγκλίνουν στο ότι το «τεχνικό ζήτημα» είναι μάλλον διαχειρίσιμο και ότι θα θεραπευθεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, αφού και η απαίτηση του ΓΟΣΔ για τεκμηρίωση της αναλογικότητας θα ικανοποιηθεί και η ΕΚΤ θα συνεχίσει την εφαρμογή του Προγράμματος. Το ίδιο το ΓΟΣΔ, άλλωστε, δεν παρέλειψε να διευκρινίσει ότι με την απόφασή του αυτή για το «PSPP» δεν επηρεάζεται η εφαρμογή του Προγράμματος «PEPP» της ΕΚΤ για την αντιμετώπιση της πανδημίας, το οποίο εξ ορισμού συνιστά άσκηση «οικονομικής πολιτικής» εν μέσω κρίσης, με παροχή άφθονη ρευστότητας για την ανάνηψη της ύφεσης. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Ε. Βενιζέλος, υπό τέτοιες συνθήκες «πολύ δύσκολα θα ισχυριζόταν κάποιος ότι το “PEPP” ως μέτρο νομισματικής πολιτικής δεν υπηρετεί τους έκτακτους στόχους της οικονομικής πολιτικής της ΕΕ και όλων των κρατών – μελών» (Βενιζέλος 2020 γ). Οι δε πολιτικές εξελίξεις στο μέτωπο της αμοιβαιοποίησης πιστοποιούν εσχάτως μια συνεχώς εντεινόμενη παρεμβατική διάθεση εκ μέρους του

---

⁶ Ο Β. Σκουρής αναφέρει σχετικά: «Αν παραμείνουμε στο διατακτικό της απόφασης και παραβλέψουμε τη σκληρή αιτιολογία της, τότε δικαιολογείται η θέση ότι δεν έγινε δα και κάτι σπουδαίο. Η καθ’ υπέρβαση των αρμοδιοτήτων τους λειτουργία της ΕΚΤ και του Δικαστηρίου της Ένωσης μπορεί να διορθωθεί με την εκ των υστέρων εξέταση της αναλογικότητας του προγράμματος της ΕΚΤ εντός τριών μηνών, οπότε η ζημία φαίνεται να είναι περιορισμένη και ελεγχόμενη. Στην πραγματικότητα πρόκειται για την ανάγκη προσθήκης μιας μορφής αιτιολογίας σε μία πράξη ενωσιακού οργάνου» (Σκουρής 2020).

λεγόμενου «γαλλο-γερμανικού άξονα», που αποτυπώνει και την ισχυρή πολιτική βούληση για διεύρυνση της χρηματοδοτικής στήριξης των κρατών-μελών (Μποτόπουλος 2020 β). Αυτό διαφαινόταν ήδη από την κοινή πρόταση Γαλλίας-Γερμανίας στις 19-5-2020 για τη δημιουργία ενός «Ταμείου Ανάκαμψης», που θα ενισχυόταν σε πρώτη φάση με 500 δις ευρώ μέσω της έκδοσης κοινού ομολόγου, υπό την «εγγύηση του κοινοτικού προϋπολογισμού», με τη μορφή όχι πλέον του «εθνικού δανεισμού», αλλά ενός δανείου απευθείας από το νομικό πρόσωπο της ΕΕ. Πολλοί τότε ερμήνευσαν την κίνηση αυτή σαν μια «καθαρή πολιτική απάντηση» στην απόφαση του ΓΟΣΔ (Venizelos 2020). Η πραγματικά, όμως, σημαντική πρωτοβουλία έλαβε χώρα στις 27 Μαΐου 2020, όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή «σε μια κίνηση άνευ προηγουμένου για την αντιμετώπιση της βαθύτερης ύφεσης της πρόσφατης ιστορίας», όπως τόνισε ο Επίτροπος Οικονομικών Υποθέσεων, Πάολο Τζεντιλόνι, ανακοίνωσε τη δημιουργία ενός νέου εργαλείου ανάκαμψης, του «Next Generation EU», που ενσωματώνεται εντός ενός «ισχυρού, σύγχρονου και ανανεωμένου μακροπρόθεσμου προϋπολογισμού της ΕΕ», ο οποίος ενεργοποιείται για «να προστατευθούν ζωές και πόροι ζωής, να επιδιορθωθεί η Ενιαία Αγορά, καθώς και να δημιουργηθεί μια διαρκούσα και ευημερούσα ανάκαμψη». Με το εργαλείο αυτό, η Επιτροπή βρίσκει τη διέξοδο της αμοιβαιοποίησης στην πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του ενωσιακού προϋπολογισμού, για την εκτέλεση του οποίου έχει, ούτως ή άλλως, την αποκλειστική ευθύνη με βάση τις Συνθήκες. Το «Next Generation EU», σε συνδυασμό με τις στοχευμένες ενισχύσεις στον μακροπρόθεσμο προϋπολογισμό των ετών 2021-2027, προκαλεί, έτσι, μια συνολική οικονομική «δύναμη πυρός» του κοινού προϋπολογισμού της ΕΕ στα 1,85 τρις Ευρώ, όπως αναφέρεται στη σχετική ανακοίνωση⁷.

ε. Οι ραγδαίες αυτές εξελίξεις επιβεβαιώνουν την εκτίμηση ότι η απόφαση του ΓΟΣΔ δεν πρόκειται να ανακόψει την πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μια συνταγματική ερμηνεία, εξάλλου, πάντα μπορεί να αλλάξει με μια νεότερη, αρκεί να το επιβάλλουν οι περιστάσεις και να μπορεί έστω και στοιχειωδώς να θεμελιωθεί ένα υπέρτερο «εθνικό συμφέρον» που επιτάσσει την αμοιβαιοποίηση, διασώζοντας παράλληλα τη δημοκρατική

---

⁷ Σύμφωνα με την ανακοίνωση της Κομισιόν, το 93,5% του συνολικού ύψους του «Ταμείου Ανάκαμψης» προβλέπεται να χρησιμοποιηθεί για δημόσιες επενδύσεις, κυρίως μέσω επιχορηγήσεων αλλά και με ένα σημαντικό ποσό δανείων προς τα κράτη-μέλη. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Επιτροπής, το «Ταμείο Ανάκαμψης» αναμένεται να έχει ένα μόνιμο θετικό αποτέλεσμα στο πραγματικό ΑΕΠ των χωρών της ΕΕ, με αύξηση κατά περίπου 1,75% το 2021 και 2,25% έως το 2024. Οι χώρες με χαμηλότερο του μέσου όρου κατά κεφαλήν ΑΕΠ εκτιμάται ότι θα έχουν τη μεγαλύτερη ώθηση στην οικονομική δραστηριότητα μεσοπρόθεσμα, με τα επίπεδα του ΑΕΠ να κινούνται 4,5% υψηλότερα από το βασικό σενάριο έως το 2024 για τις χώρες της κατηγορίας αυτής που έχουν χαμηλότερο χρέος και στο 4,25% για τις χώρες, όπως η Ελλάδα, με υψηλότερο χρέος. Τέλος, εκτιμάται ότι το Ταμείο Ανάκαμψης δεν θα προκαλέσει σημαντική αύξηση του χρέους στην ΕΕ, καθώς τα ποσοστά του χρέους ως προς το ΑΕΠ προσδοκείται ότι θα μειωθούν στην ομάδα χωρών με υψηλότερο χρέος κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες και για τη ομάδα χωρών με χαμηλότερο χρέος κατά 3,25 ποσοστιαίες μονάδες έως το 2024. Η πρόεδρος της Επιτροπής, Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν, δήλωσε με την ευκαιρία πως «το σχέδιο ανάκαμψης μετατρέπει την τεράστια πρόκληση που αντιμετωπίζουμε σε μια ευκαιρία, όχι μόνο υποστηρίζοντας την ανάκαμψη, αλλά επίσης επενδύοντας σε μέλλον μας» και ότι «αυτή είναι η στιγμή της Ευρώπης».

αρχή. Αν μάλιστα μια τέτοια νέα «έκτακτη ερμηνεία» υιοθετηθεί σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και γίνει κοινό κτήμα των εθνικών εννόμων τάξεων που συγκροτούν την ΕΕ, με δυσκολία θα βρεθεί ένα Δικαστήριο, όσο ισχυρός «veto player» κι αν είναι, που θα ανατρέψει έναν κοινό ευρωπαϊκό προσανατολισμό. Αν όμως σε καθαρά νομικό επίπεδο, υπό την έννοια της διατύπωσης του νομικού ή του δικανικού συλλογισμού, η λύση εντοπίζεται στην ερμηνευτική αλληλοεξισορρόπηση Ενωσιακού και Εθνικού Δικαίου, μπορεί να ισχύει κάτι ανάλογο και για τις αντιτιθέμενες θεσμικές και πολιτικές επιδιώξεις ως προς την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης; Χωρεί, άραγε, εκεί κάποια αλληλοεξισορρόπηση και αλληλοπεριχώρηση του διακυβερνητικού χαρακτήρα με την ομοσπονδιακή προοπτική; Εκείνο που αναδεικνύει emphatically η απόφαση του ΓΟΣΔ είναι ότι με μεγάλη πλέον δυσκολία μπορεί να στεγασθεί ένας ποιοτικά νέος προσανατολισμός στο ασφυκτικά προδιαγεγραμμένο πλαίσιο που ορίζουν οι Συνθήκες. Τα όρια της υφιστάμενης ενωσιακής νομιμότητας δείχνουν πια να έχουν εξαντληθεί και μαζί τους να έχει κλονισθεί και αυτή η ιδιότυπη σύνθεση *«επιλεκτικής υπερεθνικότητας και γραφειοκρατικού ελιτισμού»* που χαρακτηρίζει πολλές πλευρές του σημερινού πολιτικού συστήματος της ΕΕ (Ρεθυμνιωτάκη 2012, 147-151). Οι «έκτακτες ερμηνείες» και οι υπερβάσεις του γράμματος των Συνθηκών στο πλαίσιο της λογικής του “whatever it takes”, προκειμένου να θεμελιωθούν κανονιστικά οι κρίσιμες αποφάσεις για την προοπτική της Ένωσης, μετά βίας πλέον αποδίδουν καρπούς. Το ΓΟΣΔ και το ΔΕΕ λειτουργούν σήμερα αμφότερα σαν άλλοθι και προκάλυμμα αμιγώς πολιτικών επιδιώξεων και σχεδιασμών. Όσο όμως η πολιτική αδράνεια μεταθέτει δυσανάλογα μεγάλο βάρος στο επίπεδο είτε του δικαιοδοτικού (ΔΕΕ) είτε του δημοσιονομικού ακτιβισμού (ΕΚΤ), τόσο συντηρείται η παραλυτική ισορροπία και διαιωνίζεται το αδιέξοδο (Παπατόλιας 2020 β). Δικαιολογημένα, λοιπόν, κάποιοι εκλαμβάνουν τον ακτιβισμό των Δικαστηρίων σαν μοιραία συνέπεια ενός ολοένα και διευρυνόμενου *«κενού ηγεσίας»* και κατ’ επέκταση *«κενού πολιτικής»* (Αλιβιζάτος 2020 δ) που διακρίνεται καθαρά πίσω από τις διαπλαστικές ερμηνείες και τις κανονιστικές προσποιήσεις. Είναι εξίσου διδακτική η ενόχληση του Μπίσμαρκ κάθε φορά που διάφοροι πολιτικοί ή διπλωμάτες επικαλούνταν ενώπιόν του αόριστες και αξιολογικά φορτισμένες έννοιες, όπως η «Χριστιανοσύνη» ή η «Ευρώπη», για να προωθήσουν μια ιδιοτελή επιδίωξή τους ή να ζητήσουν κάτι από άλλες δυνάμεις, χωρίς να τολμούν να το πράξουν οι ίδιοι εξ ονόματός τους (Wright 1998, 39-40). Η σημερινή ευρωπαϊκή συγκυρία απαιτεί, επομένως, ένα πολύ πιο εμπνευσμένο και ριζοσπαστικό σχέδιο, το οποίο θα προκύπτει ως συνδυασμός ρεαλιστικής, ρασιοναλιστικής και βουλευσιαρχικής θεώρησης, ενώ παράλληλα θα βασίζεται σε μια σταθερή, ευλικρινή και ομολογημένη πολιτική επιδίωξη. Απαιτεί ένα νέο βαθμό συνειδητοποίησης, όπου το *«πεφωτισμένο εθνικό συμφέρον των κρατών-μελών»* (Δούση-Παπατόλιας 2004, 69-70) θα οδηγήσει στην επίγνωση των ορίων της υφιστάμενης νομιμότητας και θα γεννήσει την ανάγκη ενός δομημένου και εξορθολογισμένου πολιτικού βολонταρισμού. Οι πρόσφατες πρωτοβουλίες για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων του ενωσιακού προϋπολογισμού είναι ασφαλώς ενθαρρυντικές. Όποιος, όμως, θέλει δεδηλωμένα *«περισσότερη Ευρώπη»* στην κατεύθυνση της πολιτικής ενοποίησης, πρέπει να τολμήσει να επιχειρήσει ένα πολύ πιο φιλόδοξο και

«ποιοτικό άλμα εξόδου από τη συμβατική διαχείριση των αδιεξόδων» (Μεταξάς 2020) και την καθισχυαστική αδράνεια των έντιμων, πλην όμως καθηλωτικών, συμβιβασμών. Άλλως ειπείν, δεν απομένει πια άλλη λύση από τη γενναία αναθεώρηση των Συνθηκών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος, Ν., «Όταν οι συνταγματικοί δικαστές ξεφεύγουν...», *εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»*, 13/5/2020.
- Ανθόπουλος, Χ. , «Η οικονομική πολιτική των Γερμανών συνταγματικών δικαστών», in <https://www.constitutionalism.gr>, 24/5/2020.
- Attali, J., *Tous ruinés dans dix ans ? Dette publique : la dernière chance*, Fayard, 2010.
- Αυγουλέας, Αιμ. – Γκλαβίνης, Π., «Αμοιβαιοποίηση ή αναδιάρθρωση χρέους;», *εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»*, 27/4/2020.
- Βασιλόγιαννης, Φ., *Φιλοσοφία μετά τον John Rawls*, Ευρασία, 2020 (υπό έκδοση).
- Βενιζέλος, Ε. γ, «Ultra vires: Ποιος υπερβαίνει τη δικαιοδοσία του;», *εφημερίδα «Βήμα της Κυριακής»*, 10/4/2020.
- Γκλαβίνης, Π., *Μηχανισμοί αναδιάταξης ισχύος στο Διεθνές Οικονομικό Σύστημα*, Παπαζήσης, 2019.
- Γκλαβίνης, Π. α, «Η οικονομία δεν θα ξαναανοίξει με τους όρους που έκλεισε», in <https://www.anixneuseis.gr>, 25/4/2020.
- Γκλαβίνης, Π. β, «Από τη βιαιότητα της πτώσης στο αναπτυξιακό σοκ, μια επανάσταση δρόμος», in <https://www.anixneuseis.gr>, 31/5/2020.
- Goldberg, P., “Policy in the time of coronavirus”, in R. Baldwin – B. Weder di Mauro (dir.), “Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and do whatever it takes”, διαθέσιμο σε <https://voxeu.org>, 18/3/2020, σ. 197 επ.
- Goldmann, M., “Borrowing Time”, in <https://verfassungsblog.de/borrowing-time>, 27/3/2020.
- Δούση, Ε. – Παπατόλιας, Απ., *Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο*, Σάκκουλας, 2004.
- Ιωαννίδης, Μ., Το ΔΕΕ, το BverfG και ο κ. Βαρουφάκης. Τι σημαίνει η απόφαση Weiss για την ελληνική διαπραγματευτική στρατηγική του 2015», in <https://www.constitutionalism.gr>, 6/2/2019.
- Ιωαννίδης, Μ., «Herr der Verträge?: Η απόφαση Weiss του BverfG», in <https://www.syntagmawatch.gr>, 7/5/2020.
- Καραμπατζός, Αντ. – Κυριαζής, Δ., «Το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο τελικός κριτής των πάντων;», in <https://www.kathimerini.gr>, 7/5/2020.
- Maduro, M.P., «Some Preliminary Remarks on the PSPP Decision of the German Constitutional Court», in <https://verfassungsblog.de>, 6/5/2020.

- Μεταξάς, Αντ., «Η σημασία της απόφασης του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου», in <https://www.tovima.gr>, 12/5/2020.
- Μποτόπουλος, Κ. , «Η συνταγματική “απειθαρχία” των Γερμανών και το μέλλον της Ευρώπης», in <https://www.euro2day.gr/special/opinions>, 19/5/2020.
- Ost, Fr. – Van de Kerchove, M., *De la pyramide au resau? Pour une théorie dialectique du droit*, Pr. De l’ Univ. Saint-Louis, 2002.
- Παπαδοπούλου, Λ., «Η συνταγματική οικοδόμηση της Ευρώπης. Από τη σκοπιά του Ελληνικού Συντάγματος», in Μανιτάκης, Αντ. – Παπαδοπούλου, Λ., *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, Σάκκουλας, 2003, σ. 147 επ.
- Παπαδοπούλου, Λ. α, «Μια τέλεια γερμανική καταϊγίδα», in <https://www.constitutionalism.gr>, 21/5/2020.
- Παπαδοπούλου, Λ. β, «Η “απόδραση” της Ένωσης και το Δικαστήριο-φύλακας», εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ», 23-24/5/2020.
- Παπατόλιας, Απ., «Εθνική Κυριαρχία και Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», in «Το Σύνταγμα», ειδικό τεύχος «Η πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης και η ανάδυση του ευρωπαϊκού συνταγματισμού», 2007, σ. 25 επ.
- Παπατόλιας Απ. β, «Το διακύβευμα της αμοιβαιοποίησης και η σύγκρουση των Δικαστηρίων», εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ», 22/5/2020.
- Παυλόπουλος, Π., «Οι πηγές του Δικαίου και η ιεραρχία της έννομης τάξης», in «Διοικητική Δίκη», τεύχος 2, 2017, σ. 161 επ.
- Παυλόπουλος, Π., «Μια έμμεση πλην σαφής αμφισβήτηση της υπεροχής του ευρωπαϊκού έναντι του εθνικού δικαίου από τη νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας», in *Εφημ. ΔΔ-1/2020*, σ. 1 επ.
- Σκουρής, Β., «Το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο καταλογίζει στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπέρβαση των αρμοδιοτήτων τους», in <https://constitutionalism.gr>, 28/5/2020.
- Σωτηρέλης, Γ. β, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση απέναντι στην πανδημία», in εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ», 24/4/2020.
- Τζέμος, Β. β, «Η πιο αντιευρωπαϊκή απόφαση της 20ετίας», in εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», 13/5/2020.
- Τριαντόπουλος, Χ., «Η πανδημία ως καταλύτης στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση», in <https://www.in.gr>, 22/4/2020.
- Τσέκος, Θ., «Ένωση ισχνή και ρηχή», in <https://publicpolicies.blogspot.com>, 10/4/2020.
- Venizelos, E., «Passive and Unequal: The Karlsruhe Vision for the Eurozone», in <https://verfassungsblog.de>, 27/5/2020.
- Verhofstadt, G. – Garicano, L., «Toward a European Reconstruction Fund», in <https://www.project-syndicate.org/commentary/european-union>, 15/4/2020.
- Wright, M., *Διεθνής Θεωρία, Τα τρία ρεύματα σκέψης*, Ποιότητα, 1998.